

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky dějepisu

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Žena v dobách pozdní antiky a raného křesťanství. Panna, manželka, vdova.

A Woman in the times of late ancient period and early christianity. Virgin, wife,
widow.

Linda Bendová

Vedoucí práce: PhDr. Jan Zdichynec, Ph.D.

Studijní program: Specializace v pedagogice

Studijní obor: Dějepis se zaměřením na vzdělávání – Geografie se zaměřením na
vzdělávání

Odevzdáním této bakalářské práce na téma Žena v dobách pozdní antiky a raného křesťanství. Panna, manželka, vdova. potvrzuji, že jsem ji vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Místo a datum odevzdání práce:

Podpis:.....

Tímto bych ráda poděkovala především svému školiteli, PhDr. Janu Zdichyncovi, Ph.D. za jeho cenné rady a připomínky, ochotné vedení a v neposlední řadě za velice laskavý přístup.

ABSTRAKT

Cílem této bakalářské práce je ukázat na základě rozboru vybraných traktátů církevních otců západokřesťanského okruhu, jakým způsobem byla vnímaná žena v období raného křesťanství. Je přitom příznačné, že vzhledem k dochovaným pramenům nemáme šanci nahlédnout do pohledů samotných žen. Krátce je charakterizováno rovněž postavení ženy římské a židovské, ze kterého postavení křesťanských žen do značné míry vyplývá. Pracovala jsem se spisy církevních otců v českých nebo anglických překladech, částečně i s latinskými originály (Jeroným, Tertulián, Augustin, Ambrož), jejichž analýzu řadím chronologicky. Práci dělím na tři hlavní kapitoly nazvané „Panna“, „Manželka“ a „Vdova“, přičemž zkoumám pohled církevních otců na danou fázi života ženy. Opírají se nejčastěji o postoje apoštola Pavla zachycené v novozákonních listech, ale pracují pochopitelně i s jinými částmi Nového a Starého zákona. Došla jsem k závěru, že názory těchto mužských autorů se v některých ohledech často rozcházejí, ale všichni se shodují v tom, že ideálním stavem pro ženu je panenství, nebo život v sexuální zdrženlivosti.

KLÍČOVÁ SLOVA

Žena; rané křesťanství; církevní otcové; panna; manželka; vdova; Ambrož; Augustin; Cyprián; Jeroným; Tertulián; Nový zákon; apoštol Pavel

ABSTRACT

The aim of this bachelorete thesis is to show how women were perceived in the age of early christianity on the basis of selected Latin early church fathers's tracts. It is characteristic, that we can't include a perception of women themselves, as we don't have many preserved sources. In the thesis, there is shortly characterised a state of Roman and Jewish woman, too, as the state of early christian woman is mostly based on it. I worked with the tracts of church fathers which were translated to Czech or English language and I partly included Latin originals (Jerome, Tertullian, Cyprian, Augustine, Amborse), whose analysis are sorted chronologically. The thesis is divided in three main chapters called „Virgin“, „Wife“ and „Widow“, where I focus on the perception of church fathers on every mentioned phase of life of woman. They mostly rely on perceptions of apostle Paul in the New testament espistel, but they surely work with other parts of the Old and New testament. I came to a conclusion, that opinions of these men authors are often divided, but all of them agree, that the ideal state for a woman is being a virgin, or live at sexual abstinence.

KEY WORDS

Woman; early christianity; church fathers; virgin; wife; widow; Ambrose; Augustine; Cyprian;
Jerome; Tertullian; New testament; apostle Paul

Obsah

Úvod.....	8
Dostupné prameny a literatura	8
1. Římské impérium a postavení křesťanů v něm.....	11
1.1 Římské impérium	11
1.2 Křesťané v Římské říši	13
2. Žena římská a židovská	16
2.1 Postavení římské ženy	16
2.2 Postavení židovské ženy	18
3. Žena v raném křesťanství	19
3.1 Panna	19
Cyprián.....	20
Ambrož.....	22
Jeroným.....	25
Augustin	27
3.2 Manželka	31
Tertulián.....	32
Jeroným.....	34
Augustin	36
3.3 Vdova.....	40
Ambrož.....	41
Jeroným.....	46
Augustin	49
Závěr.....	54
Zdroje	58
Primární prameny.....	58
Sekundární literatura	59

Internetové zdroje	61
---------------------------------	-----------

Úvod

Hlavním cílem této práce je postihnout pohled na ženy v raném křesťanství. Postavení ženy v raném křesťanství vychází ze dvou tradic, antické a židovské, proto bude zmíněno i postavení ženy v těchto kulturách. Budu se primárně zaměřovat na tři životní období ženy, tedy na panny, manželky a nakonec vdovy. Hlavním cílem bude především rešerše, jakým způsobem křesťané ve svých počátcích ženy vnímali a co pro ně znamenalo každé z těchto stádií života. Pokud to bude možné, ráda bych se dotkla i každodennosti v jejich životech. Tato tematika mi připadá zajímavá především v tom, že se dotýká dvou témat, žen a raného křesťanství. I když jsem si vědoma, že tato práce není zaměřená didakticky, přijde mi na této problematice zajímavé především to, že jsou obě tato témata, alespoň z mého pohledu, značně opomíjena ve výuce dějepisu na základních i na středních školách.

Dalším z hlavních důvodů k rozhodnutí zabývat se právě touto problematikou je, že v češtině neexistuje žádná monografie, věnující se konkrétně tomuto tématu. V průběhu psaní mé práce jsem našla anglickou monografii s názvem *Women in Early Christianity: Translations from Greek Texts*,¹ bohužel již byla má práce v takové fázi, že nebylo možné tuto knihu důsledně zakomponovat.

Vzhledem k tomu, jaké prameny jsou dochovány, můžeme poznat vlastně jen elitní diskurs – těžko se dostaneme k pohledu „běžného“ muže na „běžnou“ ženu – pracuji především se zachovanými a většinou přeloženými traktáty západokřesťanských církevních otců. Vědomě vynechávám tradici východního křesťanství, i vzhledem k rozsahu této práce, i vzhledem k její odlišnosti.

Tato práce se, vlivem pramenů, jež jsou k dispozici, bude pohybovat na hranici historie a teologie. Církevní otcové totiž vycházejí ve svých pohledech na ženy z bible a z výroků některých apoštolů, především z apoštola Pavla. Zde má velké slovo gender, protože využívané spisy vznikly z důvodu, že lidé v námi zkoumané době vnímali obě pohlaví značně odlišně.

Dostupné prameny a literatura

Za primární zdroje pro tuto práci byla stanovena díla latinských církevních otců. Tito muži se zabývali nejružnějšími problémy formování nové víry, včetně postavení žen v církvi či

¹ MILLER, Patricia Cox, ed. *Women in Early Christianity: Translations from Greek Texts*. Washington, D.C.: Catholic University of America Press, 2005. Dostupné online z: <https://www.jstor.org/stable/j.ctt3fgq5h> [14.4. 2021]

obecnému křesťanskému pohledu na ně. Tento způsob výkladu byl zvolen, mimo jiné, i kvůli tomu, že se do dnešní doby dochovalo minimum pramenů souvisejících přímo s konkrétními ženami. Vzhledem k rozsahu práce bude do každé kapitoly vždy použito pouze jedno vybrané dílo od jednoho konkrétního autora. Stejně tak nezmiňuji všechny autory ve všech kapitolách. Důvodem je buď fakt, že se na dané téma nevyjadřovali, nebo byla jiná díla posouzená jako vhodnější. Autoři ve svých pracích často citují bibli, nebo výroky apoštolů. Nejdůležitější citáty se snažím dohledat a někdy revidovat, nicméně občas je to problematické, vzhledem k nepřesným citacím samotných autorů. Chtěla bych upozornit, že některá díla používám v překladech do angličtiny, které si překládám sama. Můj překlad není profesionální, proto se může stát, že bude obsahovat drobné odchylky. Většinu těchto anglických překladů lze dohledat na internetu, což jsem velice ocenila především v této komplikované době.

Rozšíření používaných zdrojů, jako např. zahrnutí více děl od jednoho autora, či využití více spisovatelů, třeba i těch, stojících mimo křesťanskou víru, lze uvažovat např. do navazující práce magisterské. Pro tuto práci však byli vybráni následující autoři, které krátce představím. Řazení budou zde i ve zbytku práce chronologicky.

Tertulián

Žil zhruba mezi lety 155–220 n. l. Tertulián byl laikem, ale vysoce vzdělaným. Svou mistrnou rétoriku využil především ve spisech, hájících křesťanství před pronásledováním a dezinformacemi. Zastával postoje nekompromisně přísného křesťanství a byl nadšencem pro montanistické hnutí. Byl velice plodným autorem. Sepsal více než třicet knih, jimiž položil základy křesťanské latinské teologie. Mezi jeho nejvýznačnější díla lze zařadit např. *Obrana*, *Uplatnění preskripce vůči heretikům*, nebo *O modloslužbě*.²

Cyprián

Žil mezi lety 200–258. Ke křesťanství konvertoval poměrně pozdě, někdy kolem roku 248. Nicméně to mu nebránilo v úspěšné kariéře v křesťanské církevní hierarchii, velice brzy se totiž stal kartáginským biskupem. Cypriánova doba byla pro křesťany kritická, proto se mnoho jeho spisů zabývá vnitřními záležitostmi církve. Především se zabýval problematikou opětovného

² HAZLETT, Ian (ed). Rané křesťanství. Počátky a vývoj církve do roku 600. 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2009. ISBN 978-80-7325-159-8. Str. 139–140. WILKEN, Robert L. Tertullian. Christian theologian. Virginia: Encyclopædia Britannica, Inc. Dostupné z: <https://www.britannica.com/biography/Tertullian> [31.3. 2021]

přijímání křesťanů, kteří zradili víru během Deciova pronásledování a potřebou znovupokřtění těch, kteří byli pokřtěni kacířem. Cypriánovu absolutní oddanost církvi dokazuje i jeho mučednická smrt. Jeho asi nejznámější spis je *O jednotě katolické církve*.³

Ambrož

Žil mezi lety 339–397. Ambrož pocházel z křesťanské rodiny a původně mu byla předurčena kariéra ve státní správě. Když byl v roce 370 poslán do Milána, jeho úkolem bylo spravování provincie Emilie a Ligurie. Ambrož měl takový respekt, že po rozbrojích mezi pravověrnými a ariány byl lidovým hlasováním zvolen biskupem. Ambrož byl zastáncem mnišství a přizpůsobil zpěv žalmů latině. Většina Ambrožových pochází především z jeho kázání. Mezi jeho nejvýznamnější díla patří např. *Hexameron*, *O víře* či *O povinnostech služebníků církve*.⁴

Jeroným

Žil mezi lety 347–420. Po křtu a studiích v Římě se Jeroným vydal do Akvileje, kde se nadchnul pro asketismus. Poté byl ale papežem povolán zpět do Říma, aby zrevidoval latinský překlad bible. To se stalo hlavní náplní jeho práce; také díky tomu se stal jedním z nejučenějších latinských otců. Jeho problémová povaha mu však způsobila nemalé problémy, proto nakonec Řím opustil a usadil se v Betlémě. K jeho nejvýznamnějším dílům tedy řadíme překlad *Vulgáty*, a za zmínku stojí např. i *Katalog církevních spisovatelů*.⁵

Augustin

Žil mezi lety 354–430. Syn zbožné matky hledal svou cestu k víře poměrně dlouho. Jako mladý žil nevázaným životem, až se nakonec nechal v roce 387 pokřtít Ambrožem. Poté působil jako kontemplativní filozof v Kartágu. V roce 395 se ale stal proti své vůli biskupem ve městě Hippo. Během jeho působení v tomto městě nabyl značnou autoritu v celém křesťanském světě a zapojil se do bojů proti herezím, jako byli např. donatisté, manichejci či pelagianisté. Augustinova tvorba je nerozsáhlejší ze všech církevních otců vůbec a jeho díla měla obrovský vliv na celou pozdější západní společnost. Ze stovek jeho spisů zde lze zmínit např. *Vyznání*, *O Boží obci*, *O trojici* nebo *O přirozenosti*.⁶

³CLIFFORD FREND, William. St. Cyprian. Christian theologian and bishop . Glasgow: Encyclopædia Britannica, Inc. Dostupné z: <https://www.britannica.com/biography/Saint-Cyprian-Christian-bishop>. [31.3. 2021] HAZLETT, 2009. Str. 140–141.

⁴ BENEDIKT XVI. Otcové církve. Od Klementa Římského po Augustina. 1: vydání. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2009. ISBN 978-80-7195-263-3. Str. 127. HAZLETT, 2009. Str. 143.

⁵ BENEDIKT XVI, ed. GLASER, 2009. Str. 136–137. HAZLETT, 2009. Str. 144 .

⁶ BENEDIKT XVI, ed. GLASER, 2009. Str. 171–177. HAZLETT, 2009. Str. 146–147.

Využívanou sekundární literaturu lze rozdělit na dvě části. První z nich je literatura zabývající se obecnými dějinami sledované doby a církevními otcí. Zde lze zmínit např. *Otcové církve. Od Klementa Římského po Augustina* nebo *Rané křesťanství. Počátky a vývoj církve do roku 600*. V těchto pracích se nicméně ženy příliš nezmiňují. Druhá část pokrývá samotné ženy v historii. Vzhledem k problémům, které přináší současná doba, jsem některé knihy dohledávala online. Jednalo se konkrétně o anglicky psané knihy, které jsou dostupné zdarma s univerzitním účtem. Z česky psaných knih bych ráda zmínila jako stěžejní např. *Tělo a společnost. Muži, ženy a sexuální odříkání v raném křesťanství*. V této knize autor také často vychází ze spisů církevních otců, díky čemuž jsem mohla obsáhnout ucelenější pohledy těchto mužů na ženy. Podobně je na tom kniha *JERONÝM. Výbor z dopisů*, kde editor přibližuje asketismus a Jeronýmův postoj vůči ženám. V této práci využívám i bakalářské a diplomové práce, přičemž ověřuji jejich kvalitu, konkrétně zda byly vůbec obhájeny. Některé práce byly napsány na teologických fakultách, což jen podtrhuje fakt, že má studie stojí na pomezí historie a teologie. Po přezkoumání využívaných pramenů a literatury jsem usoudila, že tyto práce je vhodné použít.

1. Římské impérium a postavení křesťanů v něm

1.1 Římské impérium

Křesťanství se ve svých prvopočátcích vyvíjelo na území tehdejší Římské říše. Principát vznikl v roce 31 př. Kr.,⁷ kdy Gaius Julius Caesar Octavianus porazil Marka Antonia a Kleopatru. Říše byla vyčerpaná z neutuchající občanské války, a ač územně expandovala, byla republika na pokraji zhroutení. Octavianus, později Augustus, však obratnou politikou převzal moc nad armádou, státní pokladnou i senátem a položil tak základy mocnosti, která existovala dalších pět set let.⁸

Impérium bylo obrovské. Na západě v době Augustovy vlády tvořil hranici Rýn, na severu Dunaj. Pod kontrolu získal Augustus Norikum, Raetii, Ilyrikum a Moesii. Říši zvětšovali i Augustovi nástupci, a až za Marka Ulpia Traiana dosáhlo římské impérium největší územní

⁷ I když k ústavnímu nastolení císařství došlo až v roce 27 př. Kr. . BURIAN, Jan. Římské impérium. Vrchol a proměny antické civilizace. 1. vydání. Praha: Nakladatelství Svoboda-Libertas, 1994. ISBN 80-205-0391-9. Str. 23.

⁸ HAZLETT, 2009. Str. 23.

rozlohy. Ten do římského území zahrnul mezi lety 107–115 n.l. území Dákie, Nabatejské království, ale hlavně připojil Arménii, Asýrii a Mezopotámii.⁹

Římská města neměla ve světě svých časů obdoby. Půdorysy byly často promyšleně navrhovány, nejčastěji tvořily pravoúhlou síť ulic. Dlážděné ulice, kanalizace a dodávka vody byly standardem. Nejreprezentativnější místo ve městě se nacházelo obvykle ve středu města. Na výstavbě fóra se nešetřilo, naopak, mnozí obyvatelé měst investicemi do veřejných budov projevovali svou oddanost městu a říši. Na fóru se odehrávala většina společenského života a nacházelo se zde centrum městské správy. V těsné blízkosti fóra stály také další významné veřejné budovy, jako například baziliky, plnící funkci shromaždiště, nebo chrámy zasvěcené bohům. Pokud město patřilo k bohatším, nacházely se zde také knihovny, lázně a divadla. Přístup do těchto zařízení nebyl nikterak drahý, proto si jej mohli dovolit i méně majetní občané. Jejich údržba však byla velice nákladná, ale císaři je ochotně dotovali, protože si uvědomovali, že na nich záleží přízeň občanů. Lázně bývaly honosné, v divadlech se hrály lechtivé komedie a v amfiteátrech šokovala krutost gladiátorů.¹⁰

Základem římské společnosti byla rodina a hlavou rodiny byl muž, otec. Otec měl z pozice ochránce rodinného jména a majetku moc nad všemi členy domácnosti. Autorita otce byla nezpochybnitelná a musely se jí zodpovídat i již dospělé děti. Vzdělání chlapců se skládalo ze studia gramatiky, literatury, geometrie, astronomie a hudby. Vyšší vzdělání pak započínali chlapci ve svých šestnácti letech, kdy se věnovali převážně studiu rétoriky, méně pak filozofie.¹¹

Na špičce společenského žebříčku stál samozřejmě císař, pod ním dvorská správa a nejvyšší představitelé byrokracie a armády. Další složkou obyvatelstva byli vlastníci pozemků, tzv. *potentes*. Protože většina pozemků byla v rukou senátorského stavu, ztráceli jiní vlastníci zájem o politickou angažovanost. Soustředili se spíše na rozvoj svých statků, na kterých později začali praktikovat i vlastní jurisdikci. Vedle vlastníků stáli ještě městští dekurióni, jejich postavení se ovšem s poklesem významu antických měst propadalo.¹² Tato vrstva obyvatel však tvořila pouze minimální zlomek složení populace, naprostá většina obyvatelstva žila v chudobě. Tito lidé žili ve převážně městech nacházejících se při pobřeží Středozemního moře, nebo se živili jako nájemci půdy na pozemcích bohatých. Tzv. kolóni, jak se jim přezdívalo, zde obdělávali půdu a majiteli pozemku spláceli rentu buďto procentem z úrody, nebo nabídkou své práce.

⁹ BURIAN, 1994 Str. 31–31.

¹⁰ Tamtéž. Str. 61–62. HAZLETT, 2009. Str. 28–29.

¹¹ HAZLETT, 2009. Str. 25–26.

¹² BURIAN, 1994. Str. 154–155.

Další břímě, které kromě placení rent nesli, byly daně. V době Augustovy vlády, kdy ohromným tempem rostla byrokratizace, mohli však lidé najít práci ještě v jiné oblasti, a to v civilní správě. Řím nutně potřeboval lidi, kteří budou rozdělovat potravinovou pomoc, zajistí požární bezpečnost, čištění a opravu ulic, silnic, kanalizace atd. Dále stát potřeboval úředníky konající svou službu v provinciích, kde bylo zapotřebí vybírat daně, sledovat, zda je armáda zásobována nebo spravovat císařovy osobní pozemky. Pokud občan plnil tyto své povinnosti dostatečně dobře, měl bystrý úsudek a uměl se pohybovat v konkurenčním prostředí, byla velká šance v kariéře povýšit z podřadné práce až na nejvyšší místa.¹³ Služba v armádě se také mezi římskými obyvateli těšila velké vážnosti. Protiklad oproti svobodnému obyvatelstvu tvořili otroci, kteří byli i nadále bráni jako vlastnictví jejich majitelů. Posunem však byla opatření, která např. zabraňovala trestům smrti pouze ze záminky majitele či kastrování otroků.¹⁴

1.2 Křesťané v Římské říši

Dříve než vysvětlím vývoj postoje Říma vůči křesťanům, je vhodné nastínit také postoj křesťanů a církve vůči státu. Tento postoj nebyl zdaleka jednotný, lze však podtrhnout tři možnosti, jaké křesťané v období raného křesťanství vůči státu zaujímali. První z možností vychází z přesvědčení, že společenské uspořádání je součástí Bohem stvořeného řádu (*ordo*) a tudíž je potřeba jej respektovat. Druhý postoj staví vedle sebe dva světy. Jeden z nich je říše nebeského Otce a druhá je reálný svět, který je podřízen autoritě panovníka, či jinému způsobu vlády. Poslední názor ze zásady odmítá politickou moc, neboť ji chápe jako reprezentanta satana. Tyto postoje vedly k různým etickým rozhodnutím a vzorcům chování. Pokud křesťan zvolil první možnost, spoléhal se na úřady, pokud druhou, systém víceméně ignoroval a pokud třetí, byl jedinec postaven před rozhodnutí, zda zvolí loajálnost víře, nebo státu.¹⁵ Názory na tuto problematiku se často zabývali i apoštolové, např. Pavel v listu Římanům apeluje na podřízení se královské moci.¹⁶

Počátky křesťanské obce nebyly zdaleka jednoduché. Křesťané ještě neměli k dispozici nový zákon, evangelia se pouze předávala. Do roku 70 n.l. také byli považováni za součást obce židovské a jejich postavení nebylo jasně definováno. K oddělení od židovské obce pak došlo po pádu církve Jeruzalémské.¹⁷ Způsoby, jakými se říše vypořádávala s křesťany byly během

¹³ HAZLETT, 2009. Str. 26–27.

¹⁴ BURIAN, 1994. Str. 155.

¹⁵ VOUGA, François. Dějiny raného křesťanství. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 1997. ISBN 80-7021-231-4. Str. 233–234.

¹⁶ BURIAN, 1994. Str. 158.

¹⁷ HORKÁ, Jana. Křesťanství v římském impériu – od pronásledování ke státnímu náboženství. Plzeň, 2013. Diplomová práce. Západočeská univerzita v Plzni. Fakulta filozofická. Str. 21.

prvních staletí velmi různorodé a záleželo na rozmarech císařů i úředníků. První, kdo křesťany doložitelně pronásledoval, byl císař Nero. Nejznámější aféra je spojená s požárem Říma roku 64, kdy císař z jeho založení obvinil právě křesťany.¹⁸ Právně byli křesťané obviněni za „nenávisť k lidstvu“ a poprvé v jejich krátkých dějinách byli za přiznání příslušnosti ke křesťanství obviněni a uznáni vinnými.¹⁹ Toto pronásledování však nemělo dlouhého trvání a problematika postavení křesťanů zůstávala stále nejasná. Úředníci byli často zmateni a nevěděli, jak se k těmto lidem chovat a pokud, za co je trestat. Typickou ukázkou je dochovaná korespondence mezi císařem Traianem a Pliniem mladším, který mezi lety 109–113 plnil úlohu císařského legáta v Bithynii a Pontu. Plinius v dopise píše „*Nikdy jsem nebyl přítomen při vyšetřování křesťanů, proto nevím, jak dalece se mají trestat a co se má vyšetřovat*“. Traianus odpovídá vůči křesťanům shovívavě „...nelze ustanovit nějakou přesnou formuli. Nemají se (křesťané) vyhledávat a jsou-li obžalováni a usvědčeni, nechť jsou potrestáni. Zároveň je však třeba dbát, aby se tomu, kdo popře, že je křesťanem, a prokáže to veřejně... dostalo pro jeho lítost milosti. ... Avšak na anonymní udání se nemá brát ohled při žádném trestném činu, protože by to byl velmi špatný příklad, neslučující se s naší dobou.“²⁰ Z tohoto příkladu vyplývá, že pro Římany nebyli křesťané problém v prvé z náboženského hlediska, ale z hlediska politického. Největším nepřítelem křesťanů byli ovšem židé, kteří zaujali vůči křesťanům značně nepřátelský postoj. Nejistotu říše vůči křesťanům využívali k jejich udávání a vláčení křesťanů před soudy²¹. Tyto drobnější spory byly ovšem řešeny lokálně a až do třetího století nedocházelo, vyjma několika incidentů²², k soustavnému pronásledování křesťanů. Napětí tedy vycházelo „zdola“ a římscí úředníci byli k trestání víceméně tlačeni lidem²³.

Ve druhé polovině 2. stol. n. l. se také objevuje nový činitel přispívající k dalšímu rozvoji křesťanské víry, a to literatura. Autoři píší díla o mučednictví, sepisují *acta*²⁴ či vlastní „martyria“. Dalším tématem, jemuž se křesťanští autoři věnovali, byly spisy odpovídající na věroučné otázky, které obhajovali a zároveň vysvětlovali, neboť se šířily různé pohledy na výklad víry. Raná křesťanská literatura byla apologetická, z řeckého *apologia* = obrana. Apologeti patřili ke vzdělaným vrstvám a povětšinou viděli vztah Řím – křesťanství jako vztah

¹⁸ Toto se však týkalo pouze křesťanů, kteří byli členy římské křesťanské obce. VOUGA, 1994. Str. 223.

¹⁹ HORKÁ, 2013 Str. 33–34.

²⁰ VOUGA, 1997. Str. 230–232.

²¹ HORKÁ, Jana. 2013. Str. 34.

²² Např. již zmíněný Nero, Domitianus, či zákrok vůči křesťanům v Galii za Marka Aurelia. BURIAN, 1994. Str. 160–161.

²³ VOUGA, 1997. Str. 233.

²⁴ Zprávy o soudních procesech. HAZLETT, 2009. Str. 228. ŠUSTA, Josef. Dějepisectví. Jeho vývoj v oblasti vzdělanosti západní ve středověku a době nové. 1. vydání. Praha: Historický klub, 1933. Str. 98.

partnerský a podporovali císařovo postavení. Hlavními představiteli rané křesťanské literatury byli např. Klémens Alexandrijský, Origénes, Q. Septimius Florentus Tertulianus a Thacius Caecilianus Cyprian.²⁵

Ve druhé polovině 2. stol. n. l. nadchází pro křesťanskou církev období relativního klidu. Císař Septimus Severus sice nějaké kroky proti křesťanům podnikl, nicméně jeho nástupci církev tolerovali a nebyl tak problém s jejím rozvojem. Důvody byly jednoduché, císařská moc se cítila být dostatečně silná a říše se nacházela v období prosperity. Zhruba od poloviny 3. stol. n. l. však dochází k několika pohromám, např. útok Gótů na Řím roku 248, invaze do Kappadokie v roce 254, či dokonce zajetí císaře v roce 260 a jeho následná poprava. V těchto letech se církev potýkala se znatelnými útoky státu. Jedním z nich bylo nařízení císaře Decia, aby každý občan obětoval římským bohům. Občan po tomto úkonu získal osvědčení od místních úředníků, tzv. libellus. Decius byl však záhy zabit a v takto systematickém pronásledování již jeho nástupci nepokračovali, i když Valerianus podnikal na křesťany útoky a v průběhu let je stupňoval.²⁶

Ve zmíněném období bylo již křesťanství a s ním spojená církev velmi výrazný činitel a římské vládní autority je nemohly ignorovat. Křesťané zaujali odmítavý postoj vůči císařskému kultu, a ve chvíli, kdy je nezastavila ani mnohá opatření, se stali pro stát destabilizujícím prvkem. Situaci státu zkomplikoval nejen vzrůstající počet lidí praktikující křesťanství, ale i fakt, že tyto lidé působili čím dál tím častěji v ozbrojených či správních složkách. Tento, pro říši, problém, se rozhodl vyřešit císař Dioklecián tvrdými represemi. Křesťané v armádě se museli vzdát své víry pod pohrůzkou propuštění, ediktem z roku 303 zbavil všechny křesťany římského občanství, císař přikázal i strhnutí křesťanských staveb, pálení knih, či zákaz propouštění křesťanských otroků. Toto završil ediktem z roku 304 nařizujícím vyznávání oficiálních římských bohů. Nařízení se však neprosazovala dostatečně důsledně. Problémem však bylo, že tyto represe nikdy nebyly rozšířeny přes celé území říše a nikde nebyly praktikovány dostatečně dlouho, aby se křesťanská víra skutečně vymýtila. I přes mnohé ztráty se nezdálo, že by moc a jistota církve jakkoli oslabovala. Tento fakt donutil nastupujícího císaře, dříve Diocletianova spoluvladaře, Galeria změnit na křesťanství a církev pohled. V roce 311 byl v Níkomédii ve spolupráci s Constantinem a Liciniem vydán edikt povolující vyznání křesťanské víry a ukončující perzekuce. Mimo jiné ale i nařizovala křesťanům modlit se za spásu císařů, státu a jich samotných. Za nejdůležitější edikt je však považován edikt Milánský z roku 313, který již

²⁵ BURIAN, 1994. Str. 162. HAZLETT, 2009. Str. 228.

²⁶ HAZLETT, 2009. Str. 228–230.

po Galeriově smrti vydal císař Constantín a jeho spoluvládce Licinius. Tento dokument technicky potvrzoval Galeriovův edikt, tedy konec perzekucí vůči křesťanům. Dále pak byl navrácen majetek upřený církvi. Tímto konečně skončil zápas mezi křesťany a římskou správou.²⁷

2. Žena římská a židovská

2.1 Postavení římské ženy

Podle starého římského práva, jak již bylo zmíněno, byl absolutním pánem domu muž. Postavení ženy tedy bylo zcela závislé na muži – ať už jako dcery, manželky či matky římského občana. Její závislost začínala již při jejím narození, kdy měl otec právo své dítě i zabít. K tomuto docházelo častěji právě u dívek, protože dívka v budoucnu potřebovala věno, což bylo pro chudé vrstvy velice nákladné. Postupem času se však toto právo vytrácelo.²⁸

Ke vzdělání měly obvykle přístup pouze dcery středních a vysokých vrstev. Tradiční, starořímská, výchova připravovala dívky na péči o domácnost, i když nebylo opomenuto ani čtení, psaní, či základy literatury. Důraz se kladl na umění hudby, tanci a zpěvu. Důležitou součástí výchovy byla výchova k morálce a lásce k vlasti. Dívky také mohly navštěvovat hodiny svých bratrů. K „veřejným“ školám patřily tzv. *Lūdus litterārius*. Do těchto škol docházela obě pohlaví zhruba od sedmi let a děti zde získaly základní vzdělání.²⁹

Od dívek se však očekávalo, že svá studia brzy ukončí a provdají se. Zásnuby se obvykle domlouvaly již v dětském věku a dívky se pak obvykle vdávaly někdy mezi 12. a 14. rokem.³⁰ Manželka měla oplývat několika ctnostmi, mezi něž patřila čistost, zbožnost, cudnost, oddanost manželovi a znalost předení a tkaní. Tyto ctnosti pak byly také často uvedeny na hrobech bohatých žen.³¹ Ideálně se také měla zdržovat převážně doma. Provdaná žena se, coby matrona, těšila v římské společnosti poměrně značné vážnosti. V domě zastávala významnou funkci, prakticky celou domácnost vedla a ženské otrokyně byly podřízeny přímo jí. Na rozdíl od jiných

²⁷ BURIAN, 1994. Str. 162–164. HAZLETT, 2009. Str. 230–231.

²⁸ HAZLETT, 2009. Str. 25.

²⁹ KAMRÁDKOVÁ, Petra. Římská matrona a její úloha v rodině a ve společnosti. Brno, 2008. Bakalářská diplomová práce. Masarykova univerzita. str. 12. GROH, Vladimír. Život v starém Římě. 1. vydání. Praha: Jednota českých filologů, 1939. Str. 139.

³⁰ KOSTKA NEUMANN, Stanislav. Dějiny ženy. Žena starověká. 1. vydání. Praha: Melantrich A.S., 1932. Str. 211.

³¹ ROŠKOVÁ, Daniela. Povolania žien v Rímskej ríši. Epigrafické pramene z mesta Rím (1. storočie pred Kr. – 2. storočie). Cultural History / Kultúrne Dejiny / Kulturgeschichte [online], 2020, Str. 65-104. ISSN 13382209. [15.4.2021]

kultur té doby, ženy netrávily čas v oddělených pokojích, ale v atriu domu. Žena se starala o výchovu dětí, náboženské obřady a mnohdy byla svému muži i často vyhledávanou rádkyní.

Většina žen, především těch bohatých, si ráda užívala i zábavy, které mohl život v říši poskytnout. V divadlech a amfiteátrech měly ženy vymezena vlastní místa, v cirku mohly sedět vedle svých mužů. Mimo jiné také tyto ženy rády podporovaly herce, zpěváky, hudebníky, ale třeba i gladiátory. Při hostinách bylo dříve zvykem, že žena seděla, nicméně od Augustových dob již mohla ležet.

Ačkoli neměla manželka žádná politická práva, měla právo na vyřizování soudních záležitostí. Žena měla možnost být na straně žalujícího a mohla také svědčit. Oficiálně se toto mělo dít skrze poručníka, nicméně šlo pouze o formální záležitost. V období císařství již většina žen horních vrstev disponovala soukromým majetkem, který spravovaly většinou pomocí vlastních prokurátorů. Majetek jim umožnil větší angažovanost na veřejné scéně. Ten používaly ke zlepšování jména své rodiny, na charitu, ale i na podporu umělců^{32,33}

Manželství ve starém Římě zanikalo buď smrtí, ztrátou svobody, ztrátou příslušnosti k obci (občanství) nebo rozvodem. Poslední zmiňované nebylo nikterak neobvyklé. K rozvodu mohlo dojít buďto z rozhodnutí obou stran, nebo pouze ze strany jedné, tedy muže. Žena sama na toto rozhodnutí právo neměla. Za vlády křesťanských císařů však již byl k rozvodu zapotřebí souhlas obou stran, nebo jiné zákonné důvody. Rozvod neměl pro občany žádné velké společenské důsledky a rozvedení se mohli bez problémů znovu oženit a provdat. Jedinou podmínkou bylo dodržení smutečního roku pro manželku.³⁴

Vdovy v dobách pozdní antiky zaujímaly poněkud svobodnější postavení než manželky. Obvykle se sice žena po smrti svého manžela znovu provdala, protože druhý sňatek poskytl jí a případným dětem lepší zaopatření, pokud však žena nechtěla, vdávat se nemusela. Mohla také zdědit majetek a pokud byla starší 25 let, byla i svéprávná. To se však změnilo v době Augusta, který ženám, které měly méně než tři děti, nařídil vdát se do 10 měsíců po svatbě. Jeho nařízení bylo ovšem v rozporu se společenským pohledem, pro který byla žena jednoho muže, tzv. *univira*, ideálem. Znovu se vdát sice nebylo špatné, ale zůstat vdovou bylo jednoduše lepší.³⁵

³² Často svých milenců. KOSTKA NEUMANN 1932. Str. 254.

³³ KAMRÁDKOVÁ, 2008. Str. 25–27. KOSTKA NEUMANN, 1932. Str. 211–255. ROŠKOVÁ, 2020.

³⁴ JELÍNKOVÁ, Klára. Právní postavení ženy v římském právu. Brno, 2009. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Str. 37–39.

³⁵ KITTELL-QUELLER, Emily. Widows and the Univira in Ancient Rome. 16.4.2014 Dostupné z: <http://emilykq.weebly.com/blog/widows-and-the-univira-in-ancient-rome#> [30.3.2021] KŘEVÁLKOVÁ, Simona. Ženský svět v řecko-římském helénistickém období. Praha, 2019. Bakalářská práce. Univerzita Karlova.

2.2 Postavení židovské ženy

I v židovském světě panoval patriarchát, ženy tedy měly mnohem menší práva a horší postavení než jejich mužské protějšky. Žena byla vyřazena z veřejného života a jediná role, která se od ní očekávala, byla role manželky, matky a hospodyně. S ženami se ani nedoporučovalo přespříliš mluvit, a to ani s vlastní manželkou.³⁶

Hlavní součástí zasnub tvořily především finanční transakce. Žena v době rabínské dostala od manžela finanční dar, tzv. nedan či nundunjah. Ve chvíli, kdy jej přijala, byla žena považována za zasnoubenou. Bylo také zvykem, že dívka obdržela ještě finanční dar od svého otce. Tyto dary tvořily její nové jmění, které se pak rozdělilo na dvě části, o jedné rozhodovala sama, o druhé pak už její muž.³⁷

Židovské dívky se vdávaly velice mladé, již ve dvanácti letech. Manželka nebyla ve společnosti příliš respektována. Značí to i zvyk truchlení kněží po smrti příbuzných, protože truchlení po manželce bylo z tohoto vyloučeno.³⁸ Nerovné postavení muže a ženy je dodržováno i do dnešní doby. V ortodoxní synagoze musí být oddělená část mužská od ženské. Ženské prostory bývají často umístěné na galerii o patro výše, nebo v samostatné místnosti.³⁹ Zvláštní opatření však chránilo ženy těhotné. Pokud těhotnou ženu uhodil muž a ona by kvůli tomuto potratila, byl tento povinen zaplatit muži bité ženy peněžní kompenzaci. Když ovšem tento muž ženu i zabil, byl odsouzen k smrti.⁴⁰ Odívat se žena měla podle pravidel Tóry, tedy především skromně a cudně.⁴¹ Pokud žena opouštěla dům, očekávalo se, že bude zahalená v závoji.⁴² Zvláštností byla striktně vymezená rituální nečistota ženy v době menstruace, po porodu a při jiných procesech obsahujících krev. Např. po porodu chlapce byla nečistá čtyřicet dní a po porodu děvčete dokonce dvakrát tolik.⁴³

Dosáhnout rozluky manželství bylo technicky snadné, nicméně pro muže obvykle velmi nákladné. Ve starozákonním období stačilo, když dal muž ženě rozlukový list. Pokud manželka svého muže podvedla, bylo jeho povinností tuto zapudit. Na druhou stranu ale existovala i určitá

Str. 44. SCHMITT PANTEL, Pauline ed. *A History of Women. From Ancient Goddesses to Christian Saints*. United states of America: Harvard University Press, 1994. ISBN 0-674-40369-X. Str. 133–134.

³⁶ SCHMITT PANTEL, 1994. Str. 416.

³⁷ KOSTKA NEUMANN, 1932. Str. 70–75

³⁸ Tamtéž. Str. 76–78.

³⁹ DICKOVÁ, Michaela. *Judaismus – tradice a zvyky – životní běh*. Plzeň, 2014. Diplomová práce. Západočeská univerzita v Plzni. Str. 21.

⁴⁰ SÁLOVÁ, Jana. *Postavení ženy v judaismu*. Praha, 2009. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze. Str. 23–24.

⁴¹ STRAŇÁKOVÁ, Eva. *Dějiny kultury židovského národa*. Brno, 2009. Bakalářská práce. Masarykova univerzita. Str. 25–26.

⁴² SCHMITT PANTEL, 1994. Str. 416.

⁴³ SCHMITT PANTEL, 1994. Str. 414–417.

ochrana žen proti křivému nařčení, např. pokud nový manžel obvinil ženu z toho, že již nebyla panna, mohl její otec zasáhnout a její panenství dokázat. Pak musel ženich zaplatit pokutu otci a žena zůstala jeho manželkou.⁴⁴

Ke vdovám přistupovali židé s náležitou úctou, protože podle nich byl Bůh manželem a ochranitelem vdov. Technicky však byla tato žena odkázána na své příbuzenstvo, protože neměla právo po zesnulém manželi dědit. Obvykle se o vdovu staral nejstarší syn, nebo nejbližší příbuzní. Zvláštní situace nastala tehdy, když manželství bylo bezdětné. Vdovu si v tomto případě měl vzít za manželku bratr zesnulého.⁴⁵ Pokud se tak nestalo, odešla vdova ke svým rodičům.⁴⁶

3. Žena v raném křesťanství

Status žen v raném křesťanství byl již od počátku složitý. Na jedné straně stála Eva, která tím, že vyzvala Adama k ochutnání zakázaného jablka, ztratila život lidstva v ráji. Eva také byla stvořena až po Adamovi. Na straně druhé však stála Marie, matka Ježíšova, které se projevovala značná úcta. Byl to Ježíš, kdo mezi svými stoupenci přivítal mimo mužů i ženy. Ženy jej následovaly, ženy jej pohřbily a ženy dostaly jako první zprávu o jeho vzkříšení. Nakonec to ale byli muži, především církevní otcové, kteří svými spisy určili postavení žen v křesťanském světě.⁴⁷ Následující kapitola se tedy bude věnovat pohledu na ženu především z jejich úhlu pohledu. Svědectví žen samotných se nám dochovalo jen ve velmi málo případech.

3.1 Panna

Panenství mělo v období raného křesťanství zvláštní váhu. Vždyť začíná již u narození Ježíše z jeho matky, panny. V našem období se o panenství značně diskutovalo a sami církevní otcové mají rozličné názory na jeho váhu. Už Pavel panenství podporuje, ale zároveň tvrdí, že je lepší mít manželku, aby byl jedinec uchráněn od smilstva.⁴⁸ V průběhu času se postoje mění a zároveň se formují i různá odůvodnění k zachování panenství. Příkladem nám může být např. Origenes, alexandrijský učenec a teolog, pro kterého byla tělesnost zkouškou duše. Podle něj je tělo v zásadě dobré, ale sexuální touha odtahuje duši od Boha. Pokud tedy člověk zachoval

⁴⁴ KOSTKA NEUMANN, 1932. Str. 79.

⁴⁵ Jednalo se o tzv. levirát. KOSTKA NEUMANN, 1932. Str. 67.

⁴⁶ SÁLOVÁ, 2009. Str. 25.

⁴⁷ SCHMITT PANTEL, 1994. Str. 410, 421.

⁴⁸ BROWN, Peter. Tělo a společnost. Muži, ženy a sexuální odříkání v raném křesťanství. 1. vydání. Brno: Tisk Sýkora, 2000. ISBN 80-85959-72-0. Str.53

své tělo čisté, mohlo dojít ke spasení jeho duše. Dalším z argumentů, který byl často využíván, bylo údajné trvalé panenství panny Marie.⁴⁹

Ve 2. století se více začíná rozvíjet asketický⁵⁰ způsob života, ke kterému patří i sexuální odříkání. Asketismus byl považován za novou formu mučednictví, tentokrát ale ne časem omezené, ale celoživotní. Panny (a panicové) měli zvláštní postavení i v rámci církevní hierarchie. Při liturgii stáli hned za klérem.⁵¹ V rámci asketického vyznání se zformoval i jakýsi předchůdce pozdějších církevních řádů, řád zasvěcených panen, tzv. *Ordo virginum*. Ženy, které se staly členkami tohoto řádu zaujímaly velmi specifické postavení v křesťanské církvi, podobné, jako vdovy či poustevníci. Zasvěcování probíhalo v bazilikách při slavnostních obřadech, při kterých byly rituálně zahalovány. Po tomto zahalení vystoupaly panny za mramorové zábradlí, které je oddělovalo od zbytku posluchačů, podobně jako tomu bylo u kněziště. Dále však žily ve svých domech, společné bydlení se začalo prosazovat až od 4. století. V Itálii⁵² byly hlavními podporovatelkami tohoto způsobu života především bohaté šlechtičny. Ony měly, díky svému majetku, určitou volnost, a protože se některé z nich nikdy nevдалy, nemusely se zpovídat svému muži. Určitým východiskem k zachování čistoty věřících mohlo být tzv. duchovní manželství, tedy soužití manželů, aniž by spolu provozovali pohlavní styk.⁵³ Postupem času se však od této praktiky upouštělo.⁵⁴

Cyprián

Cyprián, kartáginský biskup, zastával k pannám poněkud specifický přístup. Panenství v jeho názorech nezaujímá tak význačné postavení, jako u dalších autorů, jeho názory je však do značné míry inspirovaly. Cyprián byl ovlivněn především přítomností saecula, pokřiveného světa, kterému je potřeba se bránit. Proto je v jeho pojetí tělo jakýmsi ochranným valem proti vnějším nebezpečím, a je tedy dobré zachovat jeho čistotu, jako je tomu u panen (a paniců). Mimo jiné je však tělo neustále ohrožováno zevnitř svou vlastní sexuální žádostivostí. Ideálu panenství bylo také poměrně lehké využít pro konání dobra ve jménu křesťanské církve. Panny

⁴⁹ ŠUBRT, Jiří. JERONÝM. Výbor z dopisů. 1. vydání. Praha: Oikymen, 2006. ISBN 80-7298-156-0. Str. 18–21.

⁵⁰ Zdrženlivý způsob života, odmítání pozemských požitků. Zdroj: <https://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/askeze> [27.2.2021]

⁵¹ VENTURA, Václav. Spiritualita křesťanského mnišství. Od Prapočátků po svatého Jana Zlatoústého. 1. vydání. Praha: Benediktinské arcidiákonství sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2006. ISBN 80-86882-03-9. Str. 63–64.

⁵² Geografický pojem

⁵³ Tuto možnost značně podporoval Tertulián. KOSTKA NEUMANN, 1999. Str. 594.

⁵⁴ BROWN, 2000. Str. 267, 258. KOSTKA NEUMANN, 1999. Str. 593–594. Oficiální stránky zasvěcených panen brněnské diecéze. Historie. Brno. Posl. Úprava 2011. Dostupné z: <http://ov.biskupstvi.cz/index.php?page=historie> . [28.2. 2021]

v jeho okruhu totiž pocházely z movitých rodin a Cyprián je dokázal snadno přesvědčit, aby svůj majetek postupovaly potřebným křesťanům.⁵⁵

Panny jsou v Cypriánově pojetí chváleny a vyobrazovány jako pýcha církve: „Čím větší je jejich sláva, tím více potřebují péče. Jsou květem na ratolesti církve a skvostem duchovní krásy, jsou utěšeným mládím církve, neporušeným a neposkvrněným dílem cti a chvály, jsou obrazem Božím zpodobujícím Pánovu svatost, jsou znamenitější částí Kristova stáda. Církev se jimi těší a její slavné mateřství v nich bohatě kvete do plodů“.⁵⁶ Panna je pro něj ideálem, protože není nikterak poskvrněná a je jí tím umožněno vejít v Boží milost. Cyprián tyto ženy vybízí, aby své panenství uchovaly s tím, že je za jejich odpírání čeká velká odměna.⁵⁷ V jeho pohledu je v zachování panenství také možnost určité svobody, neboť se taková žena nemusí obávat nebezpečí při porodu a jejím jediným pánem je Kristus, nikoli její manžel.⁵⁸

Pro ucelenější Cypriánův pohled použijeme jeho krátký spis „O odívání panen“⁵⁹. V něm Cyprián zdůrazňuje, jaký způsob života má panna vést. Důležitá je podle něj disciplína, kterou je třeba dodržovat, protože je jako kořeny, které nás drží v pevné víře. Tu pannám poněkud panovačně nakazuje s tím, že „odvrácení se od ní a její zapření je smrtící.“ Cyprián zdůrazňuje, že pokud se žena (panna) odívá tak, aby se líbila muži, uráží tím Boha, neboť už mu nemůže sloužit ve své čistotě. „Z jakého jiného důvodu by se zdobila a česala vlasy, kdyby nehledala manžela?“ Samotné vzezření panny by mělo samo ukazovat, že pannou je. Proto žena, která chce být i nadále považována za pannu, se musí oblékat co nejskromněji, neměla by nosit šperky, neměla by si zaplétat vlasy a neměla by se líčit. Nepřípustné je taktéž oblečení barevné, stejně jako obarvování vlasů. Pannám také nepřísluší dopřávat si koupel na místě, kdy by ony mohly spatřit muže, či být mužem spatřeny. Pokud by panna toto nedodržovala a ukazovala se takto na veřejnosti, dokázala by tím, že ačkoli je netknutá, ve své mysli oddanou pannou není. Proto by již více nemohla být pokládána za Kristovu dívku, protože chování vzbuzující chtíč je nepřípustné. Zdobné šperky jsou dle Cypriána totiž vhodné maximálně pro prostitutky a pyšné ženy. Dalším z důvodů, proč by se panna neměla oblékat zdobně je ten, že ona nesoutěží

⁵⁵ BROWN, 2000. Str. 152–154.

⁵⁶ CYPRIÁN. O panenství. In: CÍSAŘOVÁ, Marcela. Ordo virginum – textobraní I. Dostupné z: <http://www.fatym.com/taf/knihy/textob01.htm#panen> [28.2. 2021]

⁵⁷ Cyprianus Carthaginensis. On the Dress of Virgins. Dostupné z: <https://www.ccel.org/ccel/schaff/anf05.html> [28.2.2021]

⁵⁸ CASTELLI, Elizabeth. Virginity and Its Meaning for Women's Sexuality in Early Christianity. Journal of Feminist Studies in Religion, vol. 2, no. 1, 1986. Str. 61–88. JSTOR. Dostupné z: www.jstor.org/stable/25002030. [1.3. 2021]

⁵⁹ biblické citáty eviduji, přebírám jejich určení z edic a online zdrojů a prověřuji to, vzhledem k množství pramenů, pouze v relevantních případech.

s žádnou jinou o přízeň manžela. Obdivováno by také mělo být spíše dobré srdce než povrchní krása.⁶⁰

Cyprián dále tvrdí, že bohatství světa, které Bůh lidem poskytl, by se mělo využívat, nicméně jen na dobré účely a pro spásu duše. Protože pravé bohatství je bohatství duševní a taková žena by se mýlila, pokud by si myslela, že Bůh jí svěřil světské bohatství, aby jej využila jen pro své potěšení.

Panny by se také měly vyhýbat veřejnému veselí. Svatební hostiny podle Cypriána nejsou místo pro pannu, neboť ta manžela nehledá. Tyto události také podněcují neukázněnost a vedou k opilství, kterého se musí panny zdržet. Dále se zde vedou nepřípustné konverzace, které se pro cudnou ženu nehodí. Obecně, celé prostředí, které hostiny a slavnosti vytvářejí je pro pannu nemístné a nemá tam co dělat. I kdyby sama panna zůstala i v nitru skromnou, vrhá ne sebe svou přítomností na těchto veselících špatný stín.

Spis je ukončen povzbuzením, že oddané panny po obětování světských radostí čeká obrovská odměna a sláva při jejich nanebevzetí. Panny by se také měly povzbuzovat mezi sebou navzájem. Starší by měly ty mladší vést a mladší by měly jít příkladem. „*Vydržte statečně, pokračujte duchovně, dosahujte šťastně. Pamatujte na nás pouze v té době, kdy se ve vás začne panenství odměňovat.*“⁶¹

Ambrož

Ke sledovanému tématu se vyjadřoval i sv. Ambrož, milánský biskup. Pro něj byla lidská sexualita jizvou na jinak čistém, pokřtěném těle. Hlavním argumentem mu byl fakt, že Kristus se narodil z panny, která tuto „jizvu“ neměla. Pro podporování panenství u něj byla hlavním argumentem trvalá Mariina panenskost, neboť podle něj zůstala i po porodu čistá a její lůno, jakási brána, trvale uzavřená a ničím nenarušená.⁶² Pokud ale žena vstoupí do manželství, přijde o něco ze sebe, protože se smísí s něčím cizím.⁶³ „*Co jiného je panenská čistota než neporušenost uchráněná poskvrny.*“⁶⁴ Ambrožovi už nešlo o pouhé zachování panenství do manželství, tedy o ovládnutí předmanželských tužeb, ale šlo už o panenství trvalé. Tento způsob života byl podporován především dívkami z vyšších kruhů. Pro katolickou církev to mělo značnou výhodu. Ženy, panny, dědily majetek, který poté radostně odevzdávaly církevní

⁶⁰ BROWN, 2000. Str. 152–153. Viz také; Cyprianus Carthaginensis.

⁶¹ Cyprianus Carthaginensis.

⁶² Tzv. Aula pudoris. BROWN, 2000. Str. 265.

⁶³ Tamtéž. Str. 263–264

⁶⁴ AMBROŽ. Tři knihy o pannách. In: ZVĚŘINA, Josef. Sv. AMBROŽ. O pannách. 1. vydání. Olomouc: Dominikánská edice krystal, 1948. Str. 74.

pokladnici.⁶⁵ Velkou inspirací pro Ambrožovu práci byla jeho sestra Marcelina, která si život zasvěcených panen zvolila. Jeho texty jsou často adresovány právě jí.⁶⁶

Ve svém díle „*O pannách*“⁶⁷ Ambrož jednoznačně panenství podporuje. V první knize je zdůrazňováno, že trvalé panenství je jako ctnost chápáno pouze v křesťanství. Ostatní náboženství totiž očekávají panenství pouze dočasné, a to není správné. Výhodou panenství má být možnost odpoutat se od strastí provdaných žen. Díky tomu, že panna není nucená podstupovat bolesti porodu, strach o sebe a o děti, či se starat o manžela, může se zcela oddat službě Bohu.

Krásu panny netvoří krásné šaty, šperky, ani krásná tvář, ale její krásná mysl, kterou může soudit jedině Bůh. Panny se mají radovat z toho, že se nemusejí zdobit. Nejsou nuceny propichovat si uši a nosit na sobě těžké kovy, které jim znesnadňují chůzi. Zdobení se je podle Ambrože odporné a žena je tím ošklivější, čím více se snaží být krásná.

V kapitole „*Doporučováním panenství se neodrazuje od manželství*“ se Ambrož snaží argumentovat, že od manželství neodrazuje. „*Nemůže ani býti panen, jestliže se nenarodily. Srovnávám dobré s dobrým, aby vyniklo to lepší. A ani nepronáším mínění své, nýbrž opakuji to, jež vyřkl Duch svatý skrze proroka: Lepší jest, praví, neplodnost spojená s ctností.*“⁶⁸ Z tohoto je poměrně zřejmé, že zůstat pannou bylo pokládáno za lepší, ale pokud se žena vdala, nijak nezhřešila. O Ambrožově skutečném názoru by se však dalo diskutovat. Příkladem mohou být tyto úryvky: „*Především vydává vlastní děti, když touží po cizích; pak v naději na nejisté děti začíná otec doplácet na děti jisté; rozdává vlastní majetek, a ještě na něho útočí prosbami.*“ „*To znamená zetě kupovat, ne dostávat.*“ „*Proto ji tedy matka nosí tak dlouho v životě, aby se dcera dostala do cizí moci?*“.

Ambrož pamatuje i na dívky, které se pannami stát chtějí, ale rodina je v tomto nepodporuje. Tyto dívky on nabádá, aby zahodily své věno, neboť jim bude v království nebeském vynahrazeno v míře sedmkrát větší. Za příklad dává pannám jednu dívku, která se i přes protesty rodičů rozhodla k životu zasvěcených panen. Vběhla do kostela, prosíc, aby ji kněz zasvětil. Někdo z davu se jí dotázal, zda by jí to otec dovolil, pokud by ještě žil. Ona jen odpověděla, že možná proto zemřel a tím si naklonila názor ostatních.⁶⁹

⁶⁵ Tamtéž Str. 267.

⁶⁶ Historie. Ordo virginium, 2011. Dostupné z: <http://ov.biskupstvi.cz/index.php?page=historie>

⁶⁷ biblické citáty evidují, přebírám jejich určení z edic a online zdrojů a prověřuji to, vzhledem k množství pramenů, pouze v relevantních případech.

⁶⁸ AMBROŽ, ed. ZVĚŘINA, 1948. Str. 79

⁶⁹ Tamtéž. 67–88.

Kniha druhá Ambrožova díla si klade za cíl poskytnout dívkám příklady ctnostných panen. „*Vice lze prospět příkladem, protože se nepovažuje za těžké, co se již stalo, nýbrž za užitečné, co se již osvědčilo, a za úctyhodné, co na nás po předcích přešlo jakýmsi dědictvím jejich duchovní síly.*“ Tyto ukázky měly panny navnadit, obohatit a jít jim příkladem. První takovou postavou je panna Marie. Text se zabývá obdobím jejího početí a těhotenství. Ambrož vychvaluje její cudnost, její poslušnost, její víru, ale především její panenskost. Jako další příklady slouží sv. Thekla a neznámá panna v Antiochii. Autor na konci srovnává tuto neznámou pannu s příkladem z pohanského světa.⁷⁰

Účelem knihy třetí má být jakýsi návod k životu pro zasvěcené panny. Ambrož zde využívá kázání papeže Liberia. Ve stravování jsou panny odrazovány od nadbytečného pití vína, protože způsobuje slabost těla i duše. Doporučuje se i střídmost v jídle. Posty napomáhají k zvládnutí špatných tužeb. „*I orlice pouští maso v letu*“.⁷¹ Panny by se tedy měly vyhýbat i hostinám.

V mluvě je pannám takřka nakazována co největší umírněnost. V chrámě je mlčenlivost považována za velkou ctnost. Když žena nemluví, může vyslyšet veškerá kázání o Kristu. Neměla by ani vydávat jiné zvuky, jako je kašlání atd. Mluvit panna nepotřebuje, protože její panenství se projevuje způsobem její chůze, cudným chováním a skromným zevnějškem. S mlčením souvisí i co největší omezování návštěv. Panna by měla správně spíše neříct nic než mluvit až příliš. Pokud však je panna často navštěvována, odpovídat musí, a proto by mluvila až příliš.

Samozřejmostí by měla být častá modlitba. Ta by měla být takřka povinně prováděna ráno, při odchodu z domu, před jídlem, po jídle, při usínání a během obětování. Modlit by se ovšem panny měly častěji, a to při jakýchkoli příležitostech.

Nakonec dle Ambrože vše, co panna koná, koná ve jménu Boha a Krista. Mělo by tedy její chování být spořádané ve všech činnostech. Tato by se měla vyhýbat místům, která Krista nevelebí. Ani pro její panenskou cudnost se nehodí navštěvovat v přílišné míře hostiny, svatební oslavy či taneční zábavy. Tanci obecně by se panny měly vyvarovat, neboť dle světského názoru „*Nikdo netančí ve střízlivosti, nýbrž v podroušení*“. Proti tanečnicím dává Ambrož za příklad tanečnici, tj. biblickou Salome, na jejíž přání byl sťat Jan Křtitel.⁷²

⁷⁰ Tamtéž. Str. 89–100.

⁷¹ Tamtéž. Str. 105.

⁷² Tamtéž. Str. 103–115.

Jeroným

Jeroným patřil mezi církevními otcí k jednomu z nejradikálnějších, co se asketického způsobu života týče. Nezdráhal se ani zcela otevřeně upřednostňovat panenství před manželstvím, což si ostatní zde zmiňovaní otcové nedovolili. Jeho pohled se však po příchodu do Říma setkal u římských duchovních s odporem, neboť podkopával základy tradiční společnosti, založené na rodině. Jeroným ale našel podporovatele jinde, konkrétně u římských aristokratek. Tyto ženy mezi sebou charismatického řečníka uvítaly a Jeroným se stal blízkým přítelem mnoha z nich. K dobru mu bylo jistě i to, že jako jeden z mála zastával názor, že ženy mají právo na lidskou, školskou, náboženskou i školní formaci. Tento názor převzal od svého vzoru, Origena. Jeroným tedy věřil, že muži i ženy smýšlejí stejně. Neexistoval pro něj důvod, proč by se ženy neměly vzdělávat a oddávat přísnému asketickému životu. Často doporučoval matkám, aby při výchově svých dcer dbaly, aby dívky každý den četly písmo. Jeronýmovy příliš tvrdé asketické praktiky se však ne vždy vyplatily. Osudný byl asketismus Blesille. Tato dívka prvně žila normálním manželským životem, nicméně její manžel zemřel sedm měsíců po svatbě. K truchlení se přidala nemoc. V tomto stavu ji Jeroným snadno přesvědčil k proměně jejího životního stylu. Bohužel, její oslabené tělo nezvládlo časté půsty a tvrdý režim a několik měsíců po svém obrácení Blesilla zemřela.⁷³

V této práci bude využito několik Jeronýmových spisů. Ve spojitosti s panenstvím bude využit dopis „*Eustochium o panenství*“, s manželstvím spis „*Proti Jovinianovi*“ a do kapitoly „Vdova“ bude použit dopis „*Furii o zachování vdovství*“.

Jeronýmova filozofie a teologie byla značně ovlivněna myšlením Origenovým a filozofií východních Otců pouště.⁷⁴ Na Origena navazoval v myšlence, že pohlavní pud je následkem vyhoštění z ráje. Manželství bylo tedy ve starozákonním období jakýmsi dočasným řešením, kterého již nebylo po Kristově⁷⁵ smrti třeba. Manželství také odvádí pozornost člověka od služby Bohu, panenství však umožňuje prožít život andělů již na zemi. Jediný důvod, proč by měl jedinec vstoupit do manželství, byla slabost jeho povahy a neschopnost ovládnout svůj tělesný pud.⁷⁶ Ideálním stavem bylo tedy podle Jeronýma panenství. Jen panny se mohly svou čistotou přiblížit stavu v ráji a zároveň je to ideální stav, při kterém může jedinec doufat v posmrtné vzkříšení. Jeroným si však také uvědomuje, že zachování panenství je velká

⁷³ BENEDIKT XVI, ed. GLASER, 2009. Str. 142–146. ŠUBRT, 2006. Str. 9–12.

⁷⁴ Mniši a poustevníci, kteří žili v pouštích Egypta a Blízkého východu. Zdroj: <https://www.pastorace.cz/tematicke-texty/co-je-dobre-otcove-pouste> [20.2. 2021]

⁷⁵ Protože Kristus svou smrtí vykoupil člověka z prvotního hříchu. ŠUBRT ed., 2006. Str. 25.

⁷⁶ Jeroným si uvědomuje, že panenství není možná cesta pro všechny. „*Multi vocati, pauli electi*“. JERONÝM, ed. ŠUBRT, 2006. Str. 29

zkouška a vyžaduje značné oběti. I proto dává Jeroným ve svých spisech ženám praktické rady, jak se vyvarovat zhřešení, např. že se mají zdržovat co nejvíce doma, nepřijímat mužské návštěvy, ba dokonce i svaté uctívat u sebe doma, nikoli nad jejich hrobem. Pannu však, podle něj, čeká odměna v podobě hlubokého vztahu a lásky k Bohu. Zasněžená panna se totiž oddává vyšší formě manželství, mystickému manželství s Kristem.⁷⁷

V dopise „*Eustochium o panenství*“⁷⁸ se tento přístup potvrzuje hned ze začátku dopisu, kde Jeroným oslovuje adresátku jako paní. „*Musím tě totiž nazývat paní, neboť jsi nevěstou mého Pána*“. V tomto dopise varuje Jeroným před ztrátou panenství. To lze podle něj ztratit nejen fyzicky, kdy se žena oddá muži, ale i nevhodnými myšlenkami. U těch Jeroným přiznává, že je naprosto přirozené, že člověka napadnou, nicméně je velice podstatné, aby špatné myšlenky byly zažehnány co nejdříve. Aby se těmto myšlenkám nevěsty Kristovy vyhnuly, měly by se v první řadě vyhýbat vínu, neboť je zbraní Dáblou a probouzí v těle špatnosti. Víno by se mělo pít jen při zdravotních problémech, a to ještě v omezené míře. Stejně tak by panny měly jíst střídavě a pouze jednoduchá jídla. Příkladem je zde Eliáš, kterému při útěku před královnou Jezebel poslal Bůh skrze anděla chléb a vodu, a ne víno s masem. Obžerství také Jeroným považuje za prvotní hřích, protože to byla nenasytlost, která donutila Adama a Evu sníst jablko ze stromu poznání. Kdo se tedy oddává těmto slastem, nemůže žít podle zásad Božích. Podle Jeronýma je lepší, aby při modlitbě v noci kručelo v břiše hladu, než aby měl člověk přecpaný žaludek. Doporučován je pravidelný, každodenní půst, protože pozbývá smyslu, pokud někdo dva dny nejí a potom se přejí.⁷⁹

Dále radí Jeroným pannám, s kým by měly trávit svůj čas. Varuje před ženami, které jsou sice vdovami a které zachovávají sexuální čistotu, ale také jsou pyšné, parádí se, užívají si výsad své svobody a nechávají se obletovat zástupy mužů. Ideální společníci pro ctnostnou pannu je žena v letech, vyhublá, s bledými tvářemi a v nepěkném šatu. Z domu by měly panny vycházet minimálně. Venku nemají co hledat, neboť jejich Ženich, tj. Ježíš Kristus na ně čeká uvnitř. Pokud se dívka zavře ve své ložnici, bude se modlit a číst Písmo, on přijde. Na Písmo mají panny také pomýšlet, když je přepadnou neřestné myšlenky.

Jeroným v tomto dopise také vysvětluje, proč je panenství nadřazeno manželství. Eva v ráji byla panna, až po pádu na zem se z ní stala manželka. Panenství je tedy přirozeným stavem a

⁷⁷ BROWN, 2000. Str. 274–289. ŠUBRT ed., 2006. Str. 9–35.

⁷⁸ biblické citáty eviduji, přebírám jejich určení z edic a online zdrojů a prověřuji to, vzhledem k množství pramenů, pouze v relevantních případech.

⁷⁹ JERONÝM. *Eustochium o panenství*. In: ŠUBRT ed., 2006. Str. 57–81

manželství je chváleno, jen protože vydává další panny. V originále zní tato věta takto: „*Laudo nuptias, laudo coniugium, sed quia mihi virgines generant.*“⁸⁰

K praktickým radám patří i příkazy ohledně zevnějšku. Pokud totiž žena příliš dbá na svůj zevnějšek, značí to její pýchu a touhu po světské slávě. Panna se nemá vychloubat, že dala potřebnému almužnu. Její šaty mají být skromné, bez ozdob, ale neměly by být ani přespříliš zanedbané. K tomu patří i bohatství, které ženy uchovávají často v šatech. Nepovažuje se za správné, pokud tyto nosí venku pouze jedny otrhané šaty, ale doma mají schované spoustu dalších. Ani jmění se nemá zachovávat, ale darovat potřebným. Projevy zbožnosti na veřejnosti ať nejsou příliš okaté, ale zase se jim není dobré vyhýbat. Pokora je brána jako samozřejmost, na druhou stranu se panna nesmí ponížovat. Vyhýbat se ctnostná panna musí mužům, kteří se zdobí („*Viros quoque fuge, quos videris catenatos, quibus feminei contra apostolum crines, hircorum barba, nigrum pallium et nudi in patientiam frigoris pedes*“⁸¹), ale i vdaným ženám, které si užívají světských potěšení.

Stejně jako již zmíněný Ambrož, i Jeroným píše o četnosti modliteb. I když Pavel tvrdí, že křesťan se má modlit bez přestání, podle Jeronýma je zapotřebí určit si hodiny, při kterých se bude panna modlit vždy. Modlit by se mělo v daných hodinách, konkrétně ve tři, v šest, v devět, při rozbřesku a večer. Dále by se modlitba měla říkat před a po jídle, i v noci, během spánku je vhodné vstát a odříkat si modlitbu. Samozřejmostí je modlitba při opouštění domu, při návratu a před spánkem. Dál by se měl správný křesťan modlit v každou vhodnou volnou chvíli.

Dopis je zakončen představou o tom, jaká odměna čeká pannu po smrti. V nebi jí přivítá Marie se skupinou panen, obejmě ji Thekla, Kristus ji vyzve, aby ho následovala a přijme ji jako svou milovanou manželku. Nebudou chybět ani zástupkyně dalších ženských ctností. Sára, obklopená vdanými ženami a Anna s vdovami. Tato panna bude oslavována palmami vítězství a budou se o ní pět písně. Na toto má každá panna pamatovat, když ji zastihne nejistota a zasteskne se jí po slávě světského života.⁸²

Augustin

Téměř v protikladu k Jeronýmovi stojí Augustin. Tento muž zcela doložitelně po značnou část života udržoval sexuální vztahy, díky čemuž nebyl radikálním asketou jako Jeroným. K životu v čistotě se Augustin rozhodl až v létě roku 386 a o rok později, 24. dubna byl pokřtěn z rukou Ambrože. Po jeho příjezdu do Afriky se však dostal do mravně zcela odlišného prostředí, než

⁸⁰ Tamtéž. Str. 86.

⁸¹ Tamtéž. Str. 104.

⁸² Tamtéž. Str. 53–136.

jaké panovalo v Miláně. Při jeho působení zde tak Augustinus příliš na celibát ostatních nedbal. Například, když se doslechl o mladém duchovním, který údajně svedl řeholnici, spíše se ho zastával a realisticky namítal, že se vůbec nic nemuselo stát. Spíše řešil to, že církev nemá na venkově dostatek kněží, aby mohli cestovat po dvou.⁸³ Panenství v Augustinově pohledu ani nezaujímal nejvyšší příčky, tam stálo mučednictví. Augustin zastával, na rozdíl od Jeronýma a Ambrože, názor, že Adam a Eva v ráji již měli sexuální touhu, ale ta byla v dokonalém souladu s jejich vůlí. A proto manželský sex na zemi je přirozený. Pouze po pádu zůstali lidé náchylní k hříchu, konkrétně k žádostivosti, jejíž součástí je i sexuální chtíč.⁸⁴

Ke svému rozboru použijeme dílo „*O svatém panenství*“, které Augustin napsal v návaznosti na spis „*O dobru manželském*“. „*O svatém panenství*“⁸⁵ můžeme, i díky rozsahu tohoto díla, pokládat za jednu z nejhlubších reflexí panenství té doby.⁸⁶

Názor na postavení manželství a panenství projevuje Augustin hned ze začátku tohoto spisu. V něm uznává, že panenství je stav „vyššího daru“, ale panny by se neměly nijak povyšovat nad vdané. Augustin k tomu ani nevidí důvod, protože manželství je také svaté. Panenství je tedy potřeba chválit a milovat, ale zároveň není radno ho vyvyšovat.

Panenství by mělo vycházet z vlastního rozhodnutí a žádná žena by k němu neměla být přesvědčována. I Marie si panenství sama zvolila, i když nevěděla, jaký úděl jí čeká. Panny tedy nemusí být sklíčené, že nepočnou žádné dítě, protože duchovně jsou vlastně matkami stejně jako manželkami a sestrami Krista. Tělesně však žádná žena nemůže být, jako Marie, obojím, matkou i pannou. Proto panny mají svou čistotu a manželky jsou matkami. Tyto zásluhy by neměly být nijak srovnávány.

Žádná plodnost života však nemůže být srovnávána s panenstvím, protože u panen by se nemělo velebit pouze jejich fyzické panenství, ale především to, že jsou oddanými pannami pro Boha. Pokud totiž panna hledá manžela, není na tom lépe než vdaná žena. Úděl vdané ženy je starost o uspokojení jediného muže, zatímco panna, která ještě není zasnoubená, se snaží uspokojit více mužů. Zasvěcená panenství jsou však ušetřena od veškerých povinností života a zajímají se pouze o Boha, což je role, která přísluší andělům.⁸⁷

⁸³ BROWN, 2000. Str. 297.

⁸⁴ BENEDIKT XVI, ed. GLASER 2009. Str. 175. BROWN, 2000. Str. 290–305. LANE, Tony. Dějiny křesťanského myšlení. 1. vydání. Praha: Návarat domů, 1999. ISBN. 80-85495-47-3. Str. 49–50.

⁸⁵ biblické citáty eviduji, přebírám jejich určení z edic a online zdrojů a prověřuji to, vzhledem k množství pramenů, pouze v relevantních případech.

⁸⁶ Historie. Ordo virginum, 2011. Dostupné z: <http://ov.biskupstvi.cz/index.php?page=historie>.

⁸⁷ AURELIUS AUGUSTINUS. De sancta virginitate. In: CHADWICK, Henry ed. Augustine. De bono conjugali; De sancta virginitate. New York: Oxford University Press Inc., 2001. ISBN.0-19-826995-1. Dostupné z:

V další části textu se Augustin rozsáhle věnuje obhajobě manželství a rozebírá jeho postavení ve vztahu k panenství. Manželství totiž není hříchem, protože jinak by bylo dle božího zákona zakázáno. Augustin se v tomto srovnávání manželství a panenství odvolává na sv. Pavla. Ten tvrdí, že pro panny nemá přímé nařízení. Muži ovšem radí, že „*pokud manželku nemáš, nehledej ji, pokud ji máš, nesnaž se od ní osvobodit*“⁸⁸. Tedy dle Augustina je lepší zůstat svobodný, ale pokud se žena vdá, nebo muž ožení, není to hříchem. Jediným důvodem k odrazování od manželství by měly být těžkosti, které jsou s manželstvím spojeny, nikoli však, že by manželství bylo něco zlého a zakázaného. Augustinova rada těm, kteří se rozhodnou zůstat neposkvrněnými je tedy taková, že si mají uvědomit, že jejich úděl je vyšší než manželství, zároveň však nemají považovat manželství za něco špatného. Cituje zde Pavla „*ten, který dá svou dceru v manželství koná dobře, ale ten, který ji v manželství nedá, koná lépe*“. Augustin pak tvrdí, že panna by se měla stát zasvěcenou pannou z toho důvodu, že si uvědomuje vyšší poslání jejího konání, nikoli ze strachu, že v manželství by konala hřích. Augustin také uznává, že manželství stojí níže, než panenství a vdovství. I pro manžele je místo v království nebeském, stojí však na nižší pozici. Manželství je totiž dobré pro život na zemi, zatímco panenství je andělské.⁸⁹

Údělem panen je následovat Krista, to je jejich radostí. Mají jít v jeho šlépějích, uctívat ho skrze něj, pro něj, s ním a mají se od něj učit.⁹⁰ Ty, které pannami nezůstaly také mohou jít v jeho stopách, ale nikdy do nich nebudou pasovat úplně přesně. Mohou ho následovat, ale nikdy jej nemohou následovat úplně všude. Ti, kteří nezůstali v čistotě, však panny mají sledovat, sdílet s nimi jejich radost a skrze ně získat, co oni již ztratili. Nemohou již zpívat píseň pro Boha, ale mohou ji od panen slyšet.

Dalším velkým tématem, kterému se Augustin v tomto spise věnuje, je křesťanská pokora. Panny by měly být co nejpokornější „*Čím větší jsi, tím více musíš být pokorná ve všech věcech a tím získáš přízeň před Bohem*“. Vzor k pokoře a skromnosti mají panny hledat v Kristu, který na sebe na zemi vzal podobu služebníka. Podle Augustina každý, kdo slyšel Kristovo evangelium, musí slyšet, že Ježíš je učitelem pokory. Proto je tak důležité, aby panny, které jsou mezi božími svatými tak velkým dobrem, byly sledovány, jestli je nepostihla pýcha. Jejich údělem je totiž jít příkladem a ukazovat ostatním svoji pokoru, neboť oni se od nich mohou

https://books.google.cz/books?id=5CWQDwAAQBAJ&pg=PA65&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false. [7.3.2021]. kap. XIII.

⁸⁸ 1. Kor 27.

⁸⁹ Tamtéž. Kap. XV–XVIII..

⁹⁰ Tamtéž. Kap. XXVII

inspirovat. Ostatní lidé jsou svatí, ale ne tak, jako panny. Pokud by panny byly pyšné, ani by Krista nemohly následovat všude, jak se od nich očekává, protože „*možná ho nebudete moci následovat, kvůli své oteklé pyšce, na úzkých stezkách*“.⁹¹

Panny nesmí zapomínat, že své postavení si neurčily ony samy, ale bylo jim určeno od Boha, pána světla. K tomuto uvědomění je však potřeba i určitá míra moudrosti, ke které musí člověk dojít sám. „*Sed forte continentia donum dei est, sapientiam uero sibi ipse homo praestat, qua illud donum non suum sed dei esse cognoscat*“.⁹²

Hlavní radou v tomto díle tedy je, že panna nesmí svou pokoru předstírat, protože to by bylo větším hříchem, než kdyby byla otevřeně pyšná. Panna se nesmí nikterak povyšovat nad ostatní ženy, protože ve chvíli, kdy by tak učinila, klesla by svým postavením pod pokornou manželku. K pokoře patří i rezignace na hmotné statky, neboť jak tvrdí Pán „*Jestli chceš být dokonalý, jdi a prodej všechno co máš a daruj to chudým. Pak budeš mít poklad na nebesích. Tak přijď, následuj mě*“.

Ve spise Augustin také dělí zásluhy na tři skupiny. První je panenství, za panenstvím stojí vdovství a třetí skupinou je manželství. Augustin však zdůrazňuje, že ani panenství se nemůže vyrovnat mučednictví. Nikdo nemůže odporovat, že mučednictví stojí nejvýše, a že mučednictví je dar, který je skrytý až do doby zkoušky. V tuto chvíli pak i panna musí uznat, že není nic, oproti (vdané) mučednici, která pro Krista trpěla. Proto by nikdo neměl být nafoukaný, když si uvědomí, co vše dokáže vykonat, měl by spíše pokorně vzhlížet k jiným, kteří dokáží to, co on možná nedokáže. Toto každému pomůže, aby zůstal doopravdy pokorným. K pokoře patří i uznání svých vlastních hříchů. Každý člověk, jakkoli se snaží, je k hříchu náchylný. Proto je dobré své hříchy uznat, neboť jedině pak nám může být odpuštěno. Augustin dále vysvětluje, proč se tolik věnuje pokoře, a ne přímo pannám. Podle něj je totiž ochráncem panen sám Bůh a Bůh je přeci láska. Láska je tedy ochráncem panenství a útočiště lásky je pokora.

Spis ukončuje Augustin několika odstavci, ve kterých opakuje ty nejdůležitější zásady. Tedy že panna má být pokorná, být krásná v duši, a ne na těle, nemá se vyvyšovat nad vdané ženy a má se modlit a obracet k Bohu.⁹³

⁹¹ Tamtéž. Kap. XXXVIII.

⁹² Tamtéž. Kap. XLII.

⁹³ AURELIUS AUGUSTINUS: ed. CHADWICK, 2001.

3.2 Manželka

Jak již bylo naznačeno v předchozí kapitole, obraz manželství v raném křesťanství byl značně problematický. Křesťanství se jako první vyznání vymezilo proti obecnému dobru manželství⁹⁴. Nový zákon se o jeho přednostech příliš nezmiňuje. Pro mnohé představitele církve představovalo manželství spíše nutné zlo, aby věřící nepodléhali nevázaně svým sexuálním pudům. Problémem byl také přetrvávající názor, že ten, který je v manželském svazku, se stará spíše o svého partnera, zatímco svobodný se zajímá o dobro Boha. Člověk v manželském svazku byl tedy rozpolcený a nemohl se stoprocentně oddat Bohu. Podle Pavla, ten, kdo žil v manželství, nebyl od Boha povolán. Vdané a ženatí měli rozpolčená srdce a byli kvůli tomu považováni za „poloviční křesťany“.⁹⁵ Ve druhém století se vedou debaty o vstupu do druhého manželství po smrti jednoho z partnerů, či po rozluce manželství. V Hermasově textu „Pastýř“ je křesťanům přikázáno odejít od partnera, který podváděl, ale zároveň je zakázáno se znovu vdát či oženit.⁹⁶

Pokud však křesťané zaujímal poněkud neurčitý pohled na manželství, zcela jasně vyhrazený názor měli na rozvody manželství již existujících. Rozvod byl církevním učením striktně zakázán. Ježíš se vyhranil vůči starozákonní možnosti rozvodu, tvrdíc, že je to pouze důkaz o lidské slabosti a tvrdohlavosti. Podle Ježíše si Bůh přál, aby se muž a žena stali jedním a jedno již nelze rozloučit. Toto se, na rozdíl od ostatních náboženství, týkalo obou pohlaví. Ovšem monogamní přesvědčení platilo jen teoreticky. O tom jsme se, minimálně u evropských kultur, v následujících téměř dvou tisících letech mnohokrát přesvědčili.⁹⁷

Co se týče formalit, nemělo křesťanství v prvních staletích jasně stanovený liturgický či neliturgický obřad uzavírání sňatku. Křesťanská manželství byla tedy obvykle uzavírána podle místních tradic, bez speciálních formalit, doporučoval se ovšem souhlas místního biskupa.⁹⁸ Vyžadován byl souhlas obou snoubenců. V dobách raného křesťanství se také rozmohl konkubinát, který církev, ač nerada, tolerovala jako určitou formu manželství. Problémem však byla smíšená manželství lidí, kteří nebyli stejného vyznání.

⁹⁴ Např. u Hindů bylo manželství svaté a Židé brali manželství jako Boží přikázání. COONTZ, Stephanie. *Marriage, a history. From obedience to intimacy or how love conquered marriage*. 1. vydání. New York: Viking, 2005. eISBN: 978-1-101-11825-2. Dostupné z: <https://www.pdfdrive.com/marriage-a-history-from-obedience-to-intimacy-or-how-love-conquered-marriage-e195760727.html>. Str. 101. [8.3.2021]

⁹⁵ BROWN, 2000. Str. 53–54. COONTZ, 2005. Str. 100–101.

⁹⁶ HUNTER, David G. *Marriage and Sexuality in Early Christianity*. 1. vydání. Minneapolis: 1517 Media, 2018. Dostupné z: <https://www.pdfdrive.com/marriage-and-sexuality-in-early-christianity-ad-fontes-early-christian-sources-e158558632.html>. Str. 34. [10.3.2021]

⁹⁷ COONTZ, 2005. Str. 101.

⁹⁸ To se snažil prosadit Ignacius, biskup z Antiochie. Str. 34.

Manželství se dostalo do nejkrizovějšího období v časech narůstající popularity asketismu. Jak již bylo zmíněno v předchozí kapitole, objevují se myšlenky, že sex, i když provozovaný v manželství, je přinejmenším rizikový a dobrému křesťanovi až znemožňuje posmrtný vstup na nebesa.⁹⁹

Tertulián

Tertulián, kartáginský řečník, byl ve svých názorech ovlivněn dvěma faktory. Jedním z nich byla jeho inklinace k montanismu a druhá obecné nastavení společnosti v Kartágu. Vliv Boha podle něj neměl podkopat základy lidské společnosti, tedy rodinu. Nad panenstvím před svatbou se mělo striktně dohlížet, nicméně dobré bylo pouze do svatby. Manželství tedy bylo pro Tertuliána přirozené a sexuální odříkání se mělo týkat až postarších lidí, kteří již mají plození dětí za sebou a chystají se na smrt. Pro ně bylo dobré skrze abstinenci otevřít svá srdce pro Ducha svatého. V Tertuliánových spisech můžeme pozorovat vývoj jeho názoru na druhá manželství. Nejprve začal ve spisu „*Ad uxorem*“, kde chválil vdovský stav a pouze trval, aby druhý manžel by křesťanem. Další prací byl spis „*De monogamia*“ kde, podle sekundární literatury, považuje druhá manželství za zakázaná.¹⁰⁰

Pro naši práci bylo zvoleno dílo „*Ad uxorem*“¹⁰¹, v překladu „*jeho Manželce*“. Jak už bylo řečeno výše, v tomto spise se Tertulián ještě zastává možnosti uzavření druhého manželství. K tomuto tématu se vyjadřuje hned na počátku spisu, kde svou ženu nabádá, aby, pokud on zemře první, se klidně vdala znovu. Podle Tertuliána neexistuje žádný slib, který by křesťanům zaručoval obnovení manželství po jejich vzkříšení na nebesích, takže ani žena, která byla vdaná za sedm bratrů, neurazí ani jednoho z nich. Pro Tertuliána je manželství přirozené a v jeho pohledu je to instituce, kterou lidem posvěcuje Bůh. Uznává také, že starozákonní otcové praktikovali polygamii. Podle něj to však byl logické, protože zákon se stále ještě formoval.

Mimo jiné se Tertulián zamýšlí i nad přínosem manželství. Podle něj se nikde v Písmu svatém nedočteme o zákazu manželství, proto je v zásadě dobré. Pavel však od tohoto dobra odlišuje ještě větší dobro, panenskou čistotu. Manželství je totiž bráno jako nutnost. Poté si ale Tertulián protiřečí, kdy se zamýšlí nad tím, jak je asi manželství dobré, když je srovnávané se zlem. Věci

⁹⁹ ŠTAUBEROVÁ, Karolína. Augustinova nauka o manželství ve spisu *De bono coniugali*. Praha. 2019. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze. Str. 10.

¹⁰⁰ BROWN, 2000. Str. 68–72. DANIEL-HUGHES. Carly. We Are Called to Monogamy. Marriage, Virginity, and the Resurrection of the Fleshly Body in Tertullian of Carthage. Coming Back to Life. Montreal: McGill University Library and archives, 2017. ISBN 978-1-77096-222-4. Str. 239–265 HUNTER ed., 2018. Str. 62–63. Dostupné z: <https://comingbacktolife.mcgill.ca/>. [11.3.2021]

¹⁰¹ biblické citáty evidují, přebírám jejich určení z edic a online zdrojů a prověřuji to, vzhledem k množství pramenů, pouze v relevantních případech.

totiž nejsou dobré jen proto, že nejsou zlé. V závěru je tedy pro něj lepší se ani nevdat, ani neshořet.

Podle Tertuliána je manželství vystavěno na dvou lidských slabostech. První je tělesný sexuální chtíč a druhá je sexuální chtíč v mysli. Muže k jejich ženám vede krása a jejich mládí. Ženy by si ale měly vzít za příklad ty, které se od tohoto odklonily, vzdaly se krásy a raději se provdaly za Boha. Vdovy jsou také příkladem, protože k trvalému vdovství je potřeba vytrvalost, kterou tyto ženy ve svém věku dokazují.

Další kapitulu Tertulián věnuje potomkům. Ti jsou, podle tohoto spisu, pro matky určité zatížení. Pro křesťana je však dobré hledat břímě a mít potomky je pro Boha nezbytné. Jestliže však žena ovdoví, může se tohoto břímě zbavit a vykročit k andělskému životu volná. Dále je manželství závazek, ať už kvůli dětem nebo jinému, kterého jsou služebníci Boha ušetřeni.¹⁰²

Tertulián zastává takový názor, že pokud jeden z manželů zemře, manželství tím končí. Protože každý, kdo zemře, zemře z vůle Boží. Apoštol dodává, že i když žena nezhřeší, pokud se znovu vdá po smrti svého manžela, je lepší zachovat si vdovskou čistotu. Vdovství je také obdivováno, protože žena jako manželka již zakusila světská lákadla a proto, na rozdíl od panny, ví, o co přichází. Tertulián nedegraduje dokonalost panenství, ale uznává, že vdovy mohou mít mnohdy obtížnější úkol.

V knize II je také rozebíráno manželství křesťana s pohanem. Podle apoštola nebylo dovoleno takové, již existující manželství, rozvést. Nemluví zde ale o pojmu „vzít si nevěřícího“. Z tohoto Tertulián odvozuje, že je zakázáno vdát se ve druhém manželství za nevěřícího. *„Pokud ženě zemře manžel, je taková svobodná. Je volná vzít si kohokoli, pouze ve jménu Pána.“* Argumentem pro tento pohled je zákaz rozvodů. Věrnost je od Pána nařízená, ale pokud se manželství s nevěřícím dá vyhnout, je lepší tak učinit. Toto manželství by totiž bylo nečisté a co je nečisté, není možné posvětit. Pokud se tedy věřící žena vdá za nevěřícího muže, koná tak smilstvo. Ohrozila by tím i svou víru. Protože zákon nakazuje ženě být poslušná svému pánu, ale jak by mohla sloužit dvěma pánům, manželi a Bohu? Pokud by poslechla svého muže, zradila by Boha. Vždyť pohané chtějí, aby se ženy zdobily, nosily krásné šaty. Dokonce ani manželské povinnosti se nekonají s pokorou a z nutnosti. Žena by také nikdy nemohla upřednostnit Boha. Jaký pohanský manžel by ženě dovolil chodit pravidelně do kostela, nebo

¹⁰² TERTULLIAN. Ad uxorem. In: HUNTER ed., 2018. Dostupné z: <https://www.pdfdrive.com/marriage-and-sexuality-in-early-christianity-ad-fontes-early-christian-sources-e158558632.html>. [12.3.2021] TERTULLIAN. Ad uxorem. Dostupné z: https://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/01600220,_Tertullianus,_Ad_Uxorem_%5bSchaff%5d,_EN.pdf [12.3.2021]. Kap. V.

do vězení, aby líbala okovy mučedníků? Jak už bylo řečeno, žena se po přechodu na víru nesmí rozvést se svým stávajícím manželem. Někteří manželé se však budou snažit své křesťanské manželky z víry vytrhnout. Pak však mají ženy vědět, že manželství nemůže být šťastné.

Spis „*Ad uxorem*“ je ukončen chválou manželství dvou křesťanů. Tertulián v něm vidí to největší dobro, spojení dvou duší i dvou těl v jedno. Chválí, jak je krásné, že manželé se spolu mohou modlit a žít v křesťanském duchu. Spolu čelí perzekucím a nic před sebou nemusí skrývat. Tam, kde dva jsou jedno, tam je i Bůh. A kde je Bůh, tam není žádné zlo.¹⁰³

Jeroným

Jak už bylo řečeno v předchozí kapitole, Jeroným byl jedním z největších zastánců čistoty panenství. Ačkoliv se snažil tvrdit, že proti manželství nebrojí, protože rodí další panny, příliš se mu to nedařilo. Ve svých spisech často poodkrývá svůj skutečný názor, tedy že manželství se příliš neliší od prostituce. O manželství se Jeroným nejdůkladněji vyjadřuje ve spise „*Adversus Jovinianum*“. Toto dílo vzniklo v roce 393 v Betlémě, jako Jeronýmova reakce na výroky římského mnicha Joviniána. Ten tvrdil, že manželství stojí na stejné úrovni jako panenství a že manželé získají v ráji po smrti stejnou odměnu jako ti, kteří si čistotu uchovali. Tyto výroky byly ovšem brzy odsouzeny jak hereze římským biskupem Siriciem a milánským biskupem Ambrožem. Jeroným proti těmto výrokům ostře vystupuje a místy vyloženě odsuzuje manželství. Spis „*Adversus Jovinianum*“ však vzbudil obrovskou vlnu nevole, kvůli Jeronýmově negativnímu postoji vůči manželství. Mnozí duchovní jej odsoudili, Jeronýmův přítel Pammachius dokonce nařídil jeho stáhnutí z oběhu. V dalších letech se k tomuto dílu vyjadřují, ať přímo či nepřímo, další autoři, například Ambrosiaster, nebo Augustin. Augustinův postoj lze dohledat ve spise „*De bono coniugali*“, který bude rozebrán níže.¹⁰⁴

Nyní si tedy rozebereme část díla „*Adversus Jovinianum*“¹⁰⁵. Budou zahrnuty pouze pasáže, věnující se manželství, protože tento Jeronýmův se věnuje i jiným tématům. V prvních několika stranách se Jeroným obhazuje, že není nesouzní s názory manichejců, kteří zcela odmítají manželství, ale třeba i příjem potravy. Jeroným píše, že ví, že v království nebeském jsou plavidla stavěná nejen ze zlata a stříbra, ale i ze dřeva, takže ne každý může být povolán na

¹⁰³ TERTULLIAN: ed HUNTER, 2018.

¹⁰⁴ ŠTAUBEROVÁ, 2019. Str. 26–27. BROWN, 2000. Str. 282. HUNTER ed., 2018. Dostupné z: <https://www.pdfdrive.com/marriage-and-sexuality-in-early-christianity-ad-fontes-early-christian-sources-e158558632.html>. Str. 153–154. [16.3.2021]

¹⁰⁵ biblické citáty eviduji, přebírám jejich určení z edic a online zdrojů a prověřuji to, vzhledem k množství pramenů, pouze v relevantních případech.

vznešenou cestu panenství. Dodává, že zná Boží nařízení „*Bud'te plodní, množte se a zaplňte zemi*“. Cituje také knihu Genesis „*Manželství je ctihodné mezi všemi a manželská postel neposkvrněná*“.¹⁰⁶ Dále však Jeroným píše, že ačkoli manželství uznává, panenství je stále více. „*Panenství je pro manželství jako ovoce pro strom*.“ Toto tvrzení podtrhuje větou, že prosí všechny, panny i manželky, aby ho podpořily proti Joviniánovi.¹⁰⁷

Nicméně v kapitole 7–9 se Jeroným dostává k jádru věci. Nabádá, aby se lidé zdrželi manželství, stejně jako on. Vdovy ať se znovu nevžívají. Pokud ale někdo neoplývá zdrženlivostí, ať se radši vdá a ožení. Dále však tvrdí, že pro muže není dobré dotýkat se ženy. Dotek je přirovnáván k ohni v hrudi. Pokud člověk v sobě nosí tento oheň, je nemožné, aby si nespálil oblečení. Neb když chodí bosý po rozpáleném uhlí, musí se dozajista spálit. Proto tedy, dotýká-li se jí, koná zlo, protože opak dobru je jediné zlo. Manželství je tedy pouze jakýsi ústupek, aby lidé radši konali odpustitelné zlo, než aby konali ještě horší v podobě smilstva. Jeroným si totiž myslí, že pokud je něco dovoleno jen proto, aby se nekonalo horší, nemá to v sobě příliš dobra.

Apoštol také řekl „*kvůli smilstvu, ať má každý svou manželku*“, neřekl ale „*kvůli smilstvu, ať se každý ožení*“. To, aby se nestalo, že pokaždé, když někomu zemře manželka, se tento znovu oženil. Stejně tak je zakázáno rozvést se se svou manželkou, ani pokud se ona neobrátí na víru. Pokud manželka nezhřešila, nemůže se s ní manžel rozvést, tak tvrdí evangelium. Podle Jeronýma také manželství překáží v službě Bohu, protože když partneři plní své manželské povinnosti, nemohou se modlit a zanedbávají tak Boha. Proto je vhodné zdržet se sexuálních styků, protože tak uctíme Boha, ale i svou manželku. Dále je znovu opakováno, že manželství je pouze ústupek, nikoli Boží příkázání. Manželky by také neměly lákat své muže zaplétanými vlasy, krásnými šaty a drahými šperky. Je pro ně lepší vypadat co nejskromněji a svou krásu uchovávat ve svém srdci. Vlastně by se tyto ženy měly snažit napodobit panny. I když již nemají svou čistotu, mohou se jí alespoň pokusit imitovat ve své mysli.

Jeroným v další části takřka přirovnává druhá manželství ke smilstvu a incestům. „*Jako by druhé a třetí manželství nedostalo stejný ústupek, jako by dveře církve nebyly otevřeny i smilníkům a co hůř, incestním, po řádném pokání*.“ Jeroným také žádá, aby lidé vyslyšeli slova apoštola Pavla „*přeji si, aby všichni byli jako já*“. Dále přichází argument, proč nemůže být manželství oceněno stejně jako panenství. Podle apoštola Pavla totiž „*má každý svůj dar od*

¹⁰⁶ Žd. 13,4

¹⁰⁷ HYERONIMUS. Against Jovinianus. Dostupné z: [https://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0347-0420_Hieronimus_Adversus_Jovinianum_Libri_Duo_\[Schaff\]_EN.pdf](https://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0347-0420_Hieronimus_Adversus_Jovinianum_Libri_Duo_[Schaff]_EN.pdf) Str. 3–8. [17.3.2021]

*Boha, jeden jedeného druhu a druhé druhého druhu.*¹⁰⁸ Pak ale následují slova, že pokud žena nemá sebekontrolu, je pro ni lepší se vdát než shořet. Je ale přeci vždy lepší zůstat pannou. Manželství je tak podle Jeronýmova výkladu pouze menší zlo než shořet v pekle. Zde poprvé napřímo tvrdí, že manželství není dobré. Pokud by totiž bylo dobré, nebylo by, podle něj, třeba dodávat, že je to lepší než shořet. Pavel by prostě jen řekl, že manželství je dobré.

V kapitole 28 Jeroným oslovuje přímo Joviniána. Ten prý chodí do kostela a dává za příklad Zachariáše a Alžbětu, společně s Petrem a jeho tchyní. Dokonce je staví před panenství. Jovinián si ale podle Jeronýma neuvědomuje, že oni žili ještě před evangeliem, které přišlo až po smrti Krista. Petr a ostatní před jeho příchodem manželky měli, ovšem po tom, co se k němu přidali, rozhodli se uchovat nadále čistotu. Dopředu je také zavrhnut možný Joviniánův argument, že všichni apoštolové měli ženy. Citoval by totiž *„Copak nemáme právo být doprovázeni ženami, stejně jako apoštolové a bratři v Bohu?“* Zde však Jeroným polemizuje nad možným překladem tohoto výroku. V řečtině totiž nerozlišují pojem žena a manželka. Protiargumentem má být další výrok. *„Copak nemáme právo na jídlo, pití a proč by nás nemohly doprovázet ženy jako naše sestry?“*. Proto by podle Jeronýma tyto ženy neměly být považovány za manželky, ale za ženy, které jsou součástí duchovní skupiny.

Jovinián by měl také myslet na to, že z manželství Zachariáše a Alžběty se narodil Jan Křtitel, který zůstal panicem. Panicem také zůstal Jan Evangelista. Ten měl být z apoštolů nejmladší a připojil se jako panic. Panicem však zůstal i nadále, a proto byl více milován Pánem. Proto také Jan doběhl k hrobu Páně dříve než Petr, a proto také jediný Jan poznal Krista stojícího na pobřeží. Podle Jeronýma je panenství nesmrtelné a ani krev mučednictví nedokáže smýt poskrnu, kterou způsobuje manželství. Panenská čistota je tedy kategorií nad gendrem.¹⁰⁹

Augustin

Augustinův pohled na ženy byl ovlivněn několika faktory. Jedním z nich byl jeho osobní přístup, vlivem jeho dlouhého soužití se ženou. Dalším byla upadající mravní morálka, v impériu, způsobená neblahou sociální situací. Ke konci 90. let 4. stol. se navíc rozmohl spor mezi Jeronýmem a Joviniánem, o kterém jsme již psali výše. V roce 401, s několikaletým

¹⁰⁸ Kor. 7,7

¹⁰⁹ HYERONIMUS. Against Jovinianus. Book 1. Str. 2–14. Dostupné z: [https://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/03470420_Hieronimus_Adversus_Jovinianum_Libri_Duo_\[Schaff\],_EN.pdf](https://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/03470420_Hieronimus_Adversus_Jovinianum_Libri_Duo_[Schaff],_EN.pdf) [17.3.2021] JEROME. Against Jovinianus. Book 1. In: HUNTER ed., 2018. Str. 154–163. Dostupné z: <https://www.pdfdrive.com/marriage-and-sexuality-in-early-christianity-ad-fontes-early-christian-sources-e158558632.html>. [17.3.2021]

odstupem, sepsal Augustin spisy „*De bono coniugali*“ a „*De sancta virginitate*“.¹¹⁰ V těchto spisech zaujímá Augustin, dle sekundární literatury, umírněný postoj, snažíc se dokázat dobro jak panenství, tak manželství. Proti Jeronýmovi cílí tvrzením, že manželství je dobré a není hříchem. V opozici proti Jovinianovi však tvrdí, že panenství je lepší a vznešenější než manželství. Tyto dva spisy jsou jedny z nejrozsáhlejších své doby a ve středověku pak měly nejširší dosah.¹¹¹ O manželství se Augustin vyjadřuje i dále, např. ve spisech „*De nuptiis et concupiscentia ad Valerium*“, „*Contra Julianum*“ či „*Contra duas epistulas Pelagianorum*“. V těchto spisech se ještě více krystalizuje Augustinův názor na manželství. Mimo jiné zde k požadavku věrnosti přidává zásadu nerozlučitelnosti manželství a možnost odmítnutí plnění manželských povinností, pokud je partner vyžadoval až příliš.¹¹² Bohužel, v této práci není místo k rozebrání všech těchto spisů. Naším středem zájmu bude tedy spis „*De bono coniugali*“¹¹³.

V úvodu spisu Augustin vysvětluje, proč je manželství považováno za základ společnosti. Muž a žena mají být podle Boha spojeni poutem příbuzenství a mají jít vedle sebe, společně. K tomuto patří i soulož, díky které se mohou rodit synové¹¹⁴. Soulož se podle Augustina také může týkat právě těl smrtelných, protože první pokolení lidí se mohlo množit alternativními způsoby, například darem od Boha, jako tomu proběhlo u Marie. Lidé na zemi se ale mohou množit pouze skrze soulož. Manželství však Písmo svaté doporučuje, tedy je dobré, a tak ani soulož v něm nemůže být zatracována. Vstup do manželství je chválen u mladých lidí i díky tomu, že svoji tělesnou touhu mohou uspokojit při čestném konání, tedy při plození dětí. Manželství však neexistuje jen kvůli plození dětí, ale i kvůli jednotě a a vzájemné úctě manželů.

Myšleno je i na manželské povinnosti. „*Žena nemá právní moc nad svým tělem, nýbrž její muž; podobně však i muž nemá právní moc nad svým tělem, ale jeho žena.*“ Manželé k sobě mají závazek, při kterém i nízké tělesné pohnutky jsou vlastně dobrem. Hříchem je, pokud si manželé odpomáhají stykem od své tělesné slabosti, ale je to hřích odpustitelný. Souložit by např. neměli při ženině těhotenství či pokud hledají pouze sexuální uspokojení bez vyhlídky na potomstvo. To ovšem není vina sňatku, ale pouze neřesti těchto lidí. Cizoložství je velkým, neodpustitelným hříchem, i kdyby žena, která cizoloží s jedním mužem, byla věrná právě jemu.

¹¹⁰ HOŠEK, Radislav. Aurelius Augustinus. Říman • člověk • světec. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2000. ISBN 80-7021-266-7. Str. 27–28. ŠTAUBEROVÁ, 2019. Str. 26–29.

¹¹¹ HUNTER, 2018. Str. 173–174.

¹¹² HOŠEK, 2000. Str. 28–29.

¹¹³ biblické citáty eviduji, přebírám jejich určení z edic a online zdrojů a prověřuji to, vzhledem k množství pramenů, pouze v relevantních případech.

¹¹⁴ Zmiňuje pouze syny, dcery uvedeny nejsou.

Manželská smlouva je podle Augustina nerozlučitelná. I když jeden smilní, nemůže se ani jeden z partnerů dále oženit či vdát, neboť i to by bylo považováno za cizoložství. Augustin zde projevuje náklonnost k rovnosti, kdy se podivuje, že snad mohla někdy existovat možnost nového sňatku muže, jehož první žena podváděla. Nemá být dovoleno ani rozvádět se kvůli neplodnosti, stejně jako není dovoleno si vzít ženu druhou ze stejného důvodu. Manželská svátost není tedy ukončena ani po rozvodu.

Ve srovnání s panenstvím je však manželství menší dobro. Není menší zlo, ale menší dobro. Stejně jako vědění a láska jsou dvě dobra, z nichž láska je lepší. Důvodem k tomuto srovnání je, že plození jednou zanikne, zatímco zachování zdrženlivost zůstane navěky. Chválíme ale oboje, jak manželskou svatost Zuzany, tak dobrotu vdovy Anny, a ještě více panenskost Marie. Ovšem druhé dvě zmiňované chválíme více. Pokud bychom ale měli srovnávat panenství dívek nevěřících s manželstvím žen křesťanských, budou lepší křesťanské manželky. Manželství je také dobré proto, že vdovská a panenská čistota může existovat, jen pokud se oprostí od manželství.¹¹⁵

Podle Augustina však manželství není nezbytné. Ženit a vdávat by se podle něj měli pouze ti, kteří v něm hledají dobro přivádění potomků na svět a kteří neoplývají zdrženlivostí. „*Je-li jim zatěžko žít zdrženlivě, ať vstoupí do manželství, neboť je lepší žít v manželství než se mučít.*“ Manželský styk má být ovšem prováděn jen s cílem plození potomstva. Pokud by manželé souložili až příliš často, či dokonce ve dny, kdy se mají modlit, konají sice odpustitelně, ale zavrženíhodně. Stále je ale lepší, pokud manžel souloží s manželkou příliš často, než aby se jen příležitostně dopouštěl smilstva.¹¹⁶

Manželství se Augustin zastává také ve smyslu svatosti manželů. Cudná křesťanská manželka je tělem stále svatá, pokud zachovává věrnost Bohu a svému partnerovi. Panna je ale stále svatější, protože má na mysli pouze dobro Boha. Věrná manželka také myslí na to, jak se zalíbit Pánu, ovšem o něco méně, protože myslí i na svého manžela. Odporné jsou ovšem ty, které se oddávají nevhodným činům. Rozkoše, pýcha, pověřivost či tlachavost jsou u dobré manželky nepřipustné. Zdobeny by manželky měly být spíše svými dobrými činy, než zlatem a luxusními šaty. Správná manželka svého muže také poslouchá a pokud je nevěřící, přesvědčit ho má opět spíše svými činy, nežli řečmi.

¹¹⁵ AUGUSTIN. O dobrou manželském. In: HOŠEK ed., 2000. Str. 271–272.

¹¹⁶ Tamtéž. Str. 272–274.

Pozornost je věnována i konkubinátu. Ten je Augustinem zavrhnut, i kdyby se konkubína rozhodla dále s mužem žít jen pro plození potomků. Jediným přípustným řešením je řádný sňatek.

Augustin v tomto spise jednoznačně odmítá možnost rozvodu manželství, což bylo ve starých časech možné. Manželství končí jediné smrtí některého z manželů. Odmítnut je i rozvod z důvodu neplodnosti manželství. Každé další manželství těchto partnerů by totiž, podle Augustina, bylo cizoložství. Není také možné, z důvodu neplodnosti, přibrat si do svazku další ženu. Augustin toto argumentuje tím, že dříve byla nutnost plodit další děti, ale teď již ta potřeba nepřetrvává. Tento rozdíl Augustin vysvětluje rozdílností časů a vývojem k dobrému.¹¹⁷

Plození potomstva má také svá pravidla. Sex manželů Augustin přirovnává k jídlu. Je to nezbytnost a je v pořádku, pokud je tato nezbytnost přijímána střídavě. Při obojím si lidé užívají rozkoše, ale mají jí si jí užívat jen v malé míře. Pokud se ale děti plodí mimo manželský svazek, tak oba rodiče konají smilstvo. Když ovšem jejich potomek nenásleduje jejich vzoru a žije čestně, je tento bezúhonný. Neboť přece všichni jsou stvořeni z Boží vůle. Pokud ale z čestného manželství vzejde špatný člověk, nemůže být za jeho zlo haněno manželství.

Augustin také srovnává manželství dávných otců a matek s manželstvími jeho doby. Podle něj tato nelze srovnávat, protože dříve byl pud plození dětí věcí duchovní, v jeho době však šlo o pud tělesný. Dále vysvětluje, proč mohl mít jeden muž více manželek, zatímco žena více mužů mít nesměla. Šlo o jakýsi zákon podřízenosti. „*Proto nemá jeden otrok více pánů tak, jako má více otroků jednoho pána.*“. Argumentem je Augustinovi také fakt, že jeden muž může oplodnit více žen, zatímco jedna žena nemůže být oplodněna více muži. Dodáváno je i duchovno, neboť dříve větší počet manželek znamenal budoucí množství národů, jediná manželka je znamením budoucí jednoty.

Věřícím v uzavření manželství nebrání ani zákon o čistotě. Zákon Boží totiž pouze prikazuje se po souloži očistit, tedy netvrdí, že je jako taková hříchem. Důvodem k očištění je totiž zbavit se beztvarosti lidského semene. Vždyť je potřeba se očistit i po nečistých snech¹¹⁸, i když nedošlo ke hříchu. Stejně jako od tohoto má očistit muž, musí se žena očistit po menstruaci, i když ta samotná hříchem také není.

Téměř ke konci spisu se Augustin podrobně věnuje zdrženlivosti. Ta má být ctností duše, spíše než těla. Příkladem je samotný Ježíš, který přeci pil a jedl, ale jedl střídavě. Pokud se ale křesťan

¹¹⁷ Tamtéž. Str. 276–278

¹¹⁸ Tímto je myšlena poluce.

rozhodne pro naprostou zdrženlivost, může se jeho stav považovat za lepší, než kdyby byl ženatý. Stejně tak má žena říct ostatním, že je lepší než ty, které jsou bez ctnosti zdrženlivosti. Stejně jako ve spisu „*De sancta virginitate*“ však Augustin zdůrazňuje, že tímto jsou porovnávána dvě dobra, pouze zdrženlivost v sobě ukrývá dobro větší. Přesto jsou však věci důležitější, než je zdrženlivost. Jednou z nich je poslušnost. Proto, pokud tedy je panna neposlušná a manželka poslušná, je lepší ta vdaná. Čistota vlastně vychází z poslušnosti. Pokud se totiž žena kurví či cizoloží, není poslušná Božím příkazům. Příkladem je Abraham, který byl z poslušnosti ochotný zabít svého jediného syna.

Spis Augustin shrnuje v kapitole o trojím dobru manželství. Prvním z těchto dober má být plození potomků. Odvolává se zde na Pavla, který v jednom listu psal „*Chci tedy, aby se mladší vdávaly, aby měly děti, vedly domácnost.*“ Dalším dobrem je manželská věrnost. Ta je velmi důležitá, neboť jinak by se nedalo mluvit o manželství u starých lidí a bezdětných párů. Nakonec je to nedotknutelnost této svatosti.

Dílo „O dobru manželském“ je zakončeno odvoláním na heretiky, ve kterých jim Augustin vzkazuje, že tímto spisem odpověděl na jejich obviňování starozákonních žen ze hříchu. Nakonec Augustin promlouvá k manželům a mladým lidem. Lidé v manželství se nemají srovnávat se starými otci a matkami, protože jejich myšlenky k manželství byly jiné. Stejně tak mají panny pamatovat na to, co slíbily a být o to pokornější. Lidé kolem nich mají myslet na jejich velikost, zatímco ony samy mají myslet na svojí velikou pokoru. Myslet však mají všichni pouze na jediný cíl a to, aby se co nejvíce zalíbili Bohu, neboť jedině ty čeká stolování v Božím království.¹¹⁹

3.3 Vdova

Pohled na vdovství zdědilo křesťanství z původní židovské tradice. O vdovách se mluví jak ve Starém zákoně, kde jsou vdovy portrétovány jako ženy, které znají hořkost života, tak v Novém zákoně, např. v souvislosti se vzkříšením syna Naimské vdovy.¹²⁰ Vdovy patřily ke zvláštní skupině věřících. Společně s chudými, nemocnými a vězněnými byly tyto ženy považovány za osoby, které vyžadují pomoc. Na druhou stranu se od nich očekával určitý vzorec chování. Vdova měla být moudrá, žít ve skromnosti, modlit se za členy církve a vyhýbat se všem možným nástrahám světského života. Ideální vdova byla taková, která se oblékla do černého,

¹¹⁹ AUGUSTIN. O dobru manželském. In: HOŠEK ed., 2000. Str. 264–293.

¹²⁰ L 7, 11-17.

vyhradila si v domě speciální místnost k modlení a ven vycházela jen minimálně. Příkladem byly starozákonní i novozákonní ženy Anna a Judita, či vdova ze Sarepty. Všechny prosluly svou zbožností a péčí o lidi ve svém okolí. Krátce budou jejich příběhy zmíněny v rozbořech spisů církevních otců.

Jak už bylo řečeno, vdovám se projevoval respekt již u židů, nicméně křesťané měli pro vdovy ještě jinou pozici. Podobně jako u panen, existovala zde skupina zasvěcených vdov. Pavel tuto skupinu řadí vedle jáhnů a starších. Podle něj lze za takovouto vdovu považovat ženu, která je starší šedesáti let,¹²¹ byla vždy věrná svému muži, a oplývala dalšími dobrými vlastnostmi. Mezi ty Pavel řadil výchovu dětí, pohostinnost, omývání nohou svatým, pomoc potřebným a oddanost všem dobrým skutkům. Později se přidala i podmínka, že žena mohla být vdaná pouze jednou. Církevní otcové pak zasvěcené vdovy, společně se zasvěcenými pannami, považují za největší ženské uskupení v rámci církve. Tyto skupiny se navíc značně prolínaly. Mladé panny se obvykle staraly o starší vdovy, zatímco ty je učily a měly jim jít příkladem.¹²²

Nad pravomocemi zasvěcených vdov se stále vedou diskuze. Ve výkladu těchto úloh bývá překážkou překlad. Zasvěcené vdovy se totiž mohly nazývat stejně, jako jáhenky. Víme, že ženy mohly plnit funkci jakýchsi asistentek při křtu žen. Ve spisech se objevují i zmínky o tom, že ženy pomáhaly během liturgií. Úloha žen, vdov, pak ale byla jasně vymezena biskupy a jáhny, kterým tyto skupiny přímo podléhaly. Hlavní úlohou vdov měla být především modlitba, společně s pusty. Bez přímého rozkazu nesměly vdovy navštěvovat ničí domovy. Žít měly v ústraní a když už měly vycházet, tak především za účelem pomoci potřebným. Co se týče práv, prvně jim nebylo doporučováno provádět křesty, až jim nakonec toto právo bylo zamítnuto úplně. Zákaz se také vztahoval na učení o Kristu. Jediné, co jim zůstalo dovoleno, bylo opakování odpovědí na základní křesťanské otázky, jako např. že křesťané nemají uctívat idoly.¹²³

Ambrož

Kolem roku 377, několik let po vydání spisů o panenství, se Ambrož rozhodl sepsat dílo věnující se vdovství. Pojmenoval jej „*De Viduis Liber Unus*“¹²⁴. Motivací ke kompilaci této práce, mimo Pavlových výroků o vdovách, mu bylo setkání s vdovou, jejíž jméno neznáme. Ta,

¹²¹ To ale nebylo mnohdy dodržováno. SCHMITT PANTEL, 1994. Str. 430.

¹²² REES, Elizabeth. Christian Widowhood. New Blackfriars, vol. 76, no. 896, 1995, JSTOR. Dostupné z: www.jstor.org/stable/43249770

¹²³ FOLETTI, Ivan. Ženy u oltáře. Nikdy?. 1. vydání. Brno: B&P Publishing, 2018. ISBN 978-80-7485-175-9 . Str. 19–21. REES, 1995 . [22.3.2021]. 2021 SCHMITT PANTEL, 1994. Str. 429–431.

¹²⁴ biblické citáty eviduji, přebírám jejich určení z edic a online zdrojů a prověřuji to, vzhledem k množství pramenů, pouze v relevantních případech.

ač již měla dospělé dcery, uvažovala o tom, že znovu vstoupí do manželství. Ambrože tato úvaha donutila, aby se nad tématem druhých sňatků začal zamýšlet sám. Oporu hledal především v Písmu, ale nakonec nechtěl zaujmout konkrétní postoj a konečné rozhodnutí přenechával samotným ženám.¹²⁵

Ambrož svůj spis otevírá několika větami, kde vysvětluje, proč se rozhodl toto dílo sepsat. Tvrdí, že když již sepsal práci na téma panen, měl by se věnovat i vdovám, neboť jsou brány jako něco podobného a vdovy slouží pannám v mnohém jako příklad. Podle Ambrože lze totiž vdovství stavět téměř na roveň panenství, protože vdovy již zakusily radosti manželství, a přesto jsou schopné se od tohoto dále zdržet. Ve vdovství se ale také skrývá určitá svoboda, protože podle apoštola Pavla ta, které manžel zesnul, je volná. Vdova je také svobodná ve svém rozhodnutí znovu se vdát, pokud se vdá v Kristu.

Vdovy si zaslouží být mezi křesťany respektovány, protože i sám Bůh je miluje. Zatímco anděl byl poslán za pannou, prorok Eliáš byl poslán za vdovou. Ale samozřejmě nelze uznávat každou ženu, jen protože je vdovou. Ta samotná musí oplývat ctnostmi, které se sluší. Jako první je uváděna vdovská čistota, dále např. pohostinnost, skromnost a obětavost pro ostatní. Pokud má tedy vdova děti, či stále žijí její rodiče, má se tato žena starat o ně.

Ovšem vdova, která je vybraná k zasvěcenému vdovství, se má starat hlavně o potěšení Boha skrze neustále modlitby. Ženy, které by měly patřit mezi tyto zasvěcené, by měly splňovat i jiné podmínky. Žena by měla být starší alespoň šedesáti let a být provdaná pouze za jednoho muže. Věk je odůvodňován tím, že starší ženy již nejsou ovlivněny žárem mládí, netouží tolik po mužích a nechtějí již další děti. V této části textu Ambrož obhájí druhá manželství. Podle apoštola totiž druhá manželství nejsou zatracená a tak jsou i povolená. Ženy, které se vdají podruhé ani nepřicházejí o svou ctnost, jestliže se chovají podle křesťanských zásad. Od vdov se očekává, že budou zbožné, pohostinné a budou asistovat u milosrdenství.

Ambrož však vdovství nedoporučuje mladým ženám. Podle něj totiž tyto mladé vdovy ještě nejsou připravené nést těžké zkoušky vdovství. Je v nich stále ještě žár mládí, proto je lepší se držet výroku sv. Pavla „*raději se vdát než shořet*“. Pokud se však žena na tuto úlohu cítí předurčena, vdovství mladých žen zakázáno není, protože Anna byla vdovou již od svého mládí. Kapitola je ukončena vyzváním, aby nikdo vdovám neubližoval, neboť ony jsou chráněny Bohem. Tedy kdo by jim chtěl způsobovat trápení, rozčílí samotného Boha.

¹²⁵ PANÁKOVÁ, Alenka. Spiritualita křesťanské vdovy ve vybraných obdobích církve. Olomouc, 2011. Diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Str. 38–39.

V následující kapitole se Ambrož znovu zmiňuje o příběhu vdovy a Eliáše. Ta má sloužit za příklad nejen vdovám, ale i pannám a manželkám. Všechny tři úlohy ženy jsou totiž jedno tělo v Kristu. Anna je podle Ambrože ukázkou cudnosti v každém věku, i proto si od ní mohou brát příklad všechny ženy. Anna totiž téměř neopouštěla chrám a Boha uctívala nekonečnými modlitbami a půsty.

Ve čtvrté kapitole Ambrož vyjmenovává ideální charakteristiky vdov. Ty by měly být ženou jednoho muže, měly by být prověřené věkem, energické ve věcech víry. Vhodné místo pro vdovu je chrám, konverzace by měla probíhat v modlitbách, radost života by měla užívat v postech. Vdovství je také považováno hned za druhé největší dobro po panenství. Za vdovstvím pak stojí manželství. Ženy mají pamatovat, že místo manželky je v zahradě, místo vdovy v chrámě a místo panny v jejím soukromém pokoji. Za příklady jsou vyjmenovávány Zuzana, Anna a Marie.

V páté kapitole Ambrož pojednává o křesťanské štědrosti. Každý správný křesťan se má o svoje statky dělit, tím spíše vdova, jejíž úlohou je, mimo jiné, pohostinnost. Bohaté vdovy by se neměly kasat, že jsou štedré, když mají stále plné truhly zlata. Krása ve sílení je, když ten, co má málo, dá i svůj poslední majetek. Bohatství vdovy má spočívat v její moudrosti, cudnosti a spravedlnosti. Vzácným pokladem jsou i plody její každodenní práce, kdy se stará o své děti a o chudé. To je dobrá vdova, která se nemusí bát Kristova soudu. Kristus totiž nad prací vdov dohlíží a vidí každý jejich dobrý skutek.

V kapitole šesté je jako příklad uváděna starozákonní vdova Naomi. Ta svou snachu učila a když Naomi zemřel manžel a synové, snacha se o ni, v jejím pokročilém věku, starala. Naomi mohla v klidu oplakávat své blízké. V tom bylo její dobro, protože pláč je pro vdovu vznešenější, než kdyby se tato oddávala veselí. Vdovství nemusí spoléhat na potomky ve formě dětí, ale na plody oddané práce a víře. Vdova nezná chtíč, ani ve velké chudobě. Vdova se ale nemusí bát, že by nebyl nikdo, kdo by se o ni staral. Pokud bude dodržovat veškeré ctnosti, postarají se o ni i jiní, než nejbližší, stejně jako o Naomi.

Následující kapitola mluví o další z vdov, konkrétně o Juditě. Uváděna je proto, aby si ženy připomněly, že se od nich nežádá hrdinství ani přehnaná kuráž. Juditino hrdinství totiž nebylo v tom, že sama čelila nepříteli, ale v tom, že se po smrti manžela oddala modlitbám a půstům, stejně jako si zachovávala svou čistotu. Skrze toto se totiž posílila natolik, aby poté mohla čelit nepříteli, podobně jako muž. Její cudnost porazila chtíč. Poté ale znovu oblékla vdovský šat a oslavy přenechala jiným.

Také střízlivost je důležitá. Střídmost má být totiž ctností žen. Když totiž byli muži opilí, Judita víno nepila a mohla tak využít situace. Když opilí muži spali, ona vzala meč a usekla vojákovu hlavu uprostřed tábora nepřítele. Pokud by ale Judita byla opilá, dopustila by se smilstva. Proto mají být vdovy střídmé v pití vína, aby se od tohoto uchránily. Judita tímto překonala nepřítele ne silou paže, ale svou moudrostí. Neoslavovala ale svoje vítězství a odmítla všechny nabídky k sňatku. Znovu oblékla šat vdov a nestarala se o svůj triumf.

Ambrož neopomíná zmínit ani Deboru. Ta byla jak prorokyní, tak i soudkyní. Debora dokázala, že ač byla příslušnicí slabšího pohlaví, nepotřebovala muže a zvládla převzít jejich povinnosti, i když se zasazovala to, aby moc zůstala v rukou mužů. Ona vedla armádu, jmenovala důstojníky a vládla lidu. Tato žena tedy podle Ambrože dokazuje, že se ženy nemohou vymlouvat na slabost svého pohlaví. Vdovy mají tu výhodu, že chránit si jejich cudnost je pro ně snazší. Jejich mysl totiž zaměstnává truchlení po svém muži, strach o děti, pláč, a především nekonečná práce. Vdova má nosit smuteční šaty a mít uplakané oči, protože i to jim pomůže svou cudnost uchovat.

Kapitola devátá má za cíl utišit vdovy, které se bojí samoty. Péče o vdovy je totiž podle Ambrože pro křesťany samozřejmá. Pokud pak má ovdovělá žena dobře vychované děti a správně vybrané zetě, nemusí se o nic strachovat. Jako příklad je uváděna Petrova tchyně. Ta jednou ulehla s těžkou horečkou a Petr i jeho bratr Ondřej se za ni modlili. Pak přišel Pán a uzdravil ji.¹²⁶ Tato vdova si tedy vybrala správně, a tak našla takové, kteří se za ni budou modlit. Stejně tak nalezne takové lidi každá vdova, pokud bude doufat v Boha.

Vdova už tedy nemá žádný důvod k tomu, aby se znovu vdala. Může se stát, že si ovdovělá žena bude připadat opuštěná. Ale správná vdova nepotřebuje mít mnoho společnosti. Vdova má přeci žít v soukromí, a ne ve společnosti. Mnoho žen se také bojí o své dědictví, ale jediné dědictví, o které by se měly starat, je jejich skromnost. Pokud žije žena sama, je pro ni snazší si tuto uchovat. Dále ale Ambrož píše, že pokud žena touží se znovu vdát, ať se vdá, protože touha po sňatku není zločinem. Žena však ale nemůže tvrdit, že se vdává, protože jí nikdo neochraňuje. Nemá tedy smysl, aby se vdávala starší žena. Zaprvé má vdávat své dcery a ne sebe. Zadruhé, pokud už má zetě, k čemu by potřebovala manžela? Jak by bylo nepatřičné, kdyby měla žena děti mladší, než jsou její vnoučata.

V jedenácté kapitole tato tvrzení Ambrož ještě podtrhuje. Píše, že nezakazuje a neproklíná druhá manželství, ale že je rozhodně nedoporučuje. Podle něj je druhé manželství sice zákonem

¹²⁶ L 4,39

povoleno, ale to neznamena, že by bylo nutně dobré. Manželka je totiž ke svému muži přivázána a je volná až ve chvíli, kdy manžel zemře. Manželství je také určitou službou druhému, a proto není příliš dobré se k tomuto vracet podruhé. Vdovy si tedy mají zachovat svůj dar čistoty, pokud se k tomu rozhodnou. Bůh ale nikomu nepřikazuje zkoušky, které jsou nad jejich síly. Proto ať se každá žena sama rozhodne, jestli je připravená nést břímě čistoty. K tomu jí nikdo nemůže nutit. Pokud se žena rozhodne znovu vdát, čeká na ní také odměna, ale menší, než kdyby si svou čistotu po smrti manžela zachovala.

Kapitola dvanáctá v tomto navazuje. Zde Ambrož tvrdí, že manželství je čestné, ale čistota je lepší. Takže žena se nemusí vyhýbat sňatku, ale je lepší, zvolí-li si větší dobro. Panenství ale není nijak nakázáno, není povinností. Povinností je cudnost, ale trvalé zachování čistoty již nikoli. Je také potřeba myslet na čistotu duchovní. Pokud si muž zvolí stát se eunuchem, aby se ubránil smilstvu, nemůže získat korunu panenství, protože není nucen překonávat překážky. Stejně tak lze i čistotu a panenství ztratit jen při špatné myšlence, protože se v myšlenkách dopouštíme smilstva. Výhodu panenství vidí Ambrož také v tom, že panna není zatížená břemenem, které je s manželstvím spojené. Manželka rodí děti v utrpení a je podřízená svému muži. Čistá žena a panna jsou od tohoto ušetřené a nejsou svázány řetězy.

Ambrož připomíná, že vdovy obdržely mnohé rady. Rozhodnutí zůstat vdovou je šťastnější rozhodnutí, než se znovu vdát. Vdovství je přeci chváleno apoštoly, kteří jsou učitelé víry a cudnosti. Vdova by měla být jako voják. Ten, když zestárne, odloží zbroj a je propuštěn jako veterán na svou půdu. Rolník odloží pluh a nechá jiné orat. Stejně tak má žena odložit svůj manželský život a přenechat jej mladším. Není žádný důvod, proč by pro ženu mělo být lepší znovu se vdát než zůstat pannou. Vdovství má být totiž považováno za odměnu, ne za trest.

V poslední kapitole mluví Ambrož o touze žen znovu se vdát, za účelem plození dětí. Pokud žena žádné děti nemá, ptá se Ambrož, jestli je moudré se znovu pokoušet o plodnost, která předtím nepřišla. Stejně tak žena, která o své děti přišla, se nemá vdávat za účelem jakési náhrady. Co kdyby jí potkal stejný osud znovu? Je tedy lepší se tomuto riziku vyhnout, než aby pak utrpení ztráty dětí potkalo ženu znovu. Pokud pak žena děti má, nevidí také žádný důvod ke svazku manželskému. Péči o tuto ženu má přeci převzít zeť. Následovníky už vdova má, takže není třeba si přát další. Mohlo by to způsobit i problémy mezi dětmi. Děti nově narozené totiž budou okrádat o majetek děti starší, takže i tam, kde má být jen láska, vznikne nenávisť.

Nakonec, je těžké někoho milovat tak, jako žena miluje svého prvního manžela. Proto i to je důvod, proč mohou nová druhá manželství způsobovat problémy.¹²⁷

Jeronym

Jak už bylo zmíněno v kapitole „Panna“, po Jeronýmově příchodu do Říma se středobodem jeho zájmu staly bohaté aristokratky, které rezignovaly na společenský život a rozhodly se pro dráhu asketismu. Tato společenství vznikala po celém antickém světě. Asketické ženy obvykle bydlely ve svých domech a tvořily určitá společenství vdov a panen. Tato společenství obvykle podléhala místnímu biskupovi. V Římě však přetrvávalo poněkud odlišné uspořádání, protože tato společenství byla ovládána sebevědomými vdovami. Rozvedeným ženám totiž připadl ten majetek, se kterým vstupovaly do manželství a vdovy často získaly celé manželské jmění. Svůj majetek pak používaly pro charitu či k podpoře církve. Za zmínku stojí několik vdov, se kterými je Jeroným spojován nejčastěji.¹²⁸

První z nich je Marcella, kolem které se vytvořilo jedno z nejvýznamnějších uskupení křesťanských asketek v Římě. Vdovy a panny, které byly součástí tohoto „spolku“ praktikovaly tzv. umírněný asketismus, tzn. snažily se jednoduše oblékat, sexuálně abstinovaly, pravidelně se modlily a držely půsty. Další důležitou složkou života těchto žen bylo i sebevzdělávání. Marcella uměla plyně řecky a její knihovna překypovala moderní řeckou literaturou. Jeronýma Marcella přizvala velice ochotně, aby jí a její družky vzdělával. Zachovávala si však stále odstup od jeho radikálně asketických myšlenek. To se nedá tvrdit o druhé vdově Paule. Ta kolem sebe též vytvořila asketické společenství, navázané na to Marcellino. Jeroným se s Paulou seznámil v roce 382 a poté k ní začal pravidelně docházet. Tam ženám četl a vykládal bibli, či je učil hebrejsky. Mezi ním a Paulou vzniklo hluboké přátelství a Paula zcela propadla jeho vlivu. I to byl jeden z důvodů, proč odešla společně s Jeronýmem i jejími dcerami do Betléma. Tam založili, samozřejmě na její náklady, ženský a mužský klášter. Obě tyto vdovy pak Jeroným opěvuje ve spise *Epitaphium*.¹²⁹

Dopisů adresovaných vdovám se dochovalo několik, např. „*Marcelle o životě Aselly*“ č „*Paule o životě Blesilly*“. Pro účely této práce však použijeme dopis „*Furii o zachování vdovství*“¹³⁰.

¹²⁷ Ambrose. De Viduis Liber Unus. Dostupné z: [https://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0339-0397_Ambrosius_De_Viduis_Liber_Unus_\[Schaff\]_EN.pdf](https://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0339-0397_Ambrosius_De_Viduis_Liber_Unus_[Schaff]_EN.pdf)

¹²⁸ BROWN, 2000. Str. 274–277. ŠUBRT, 2006. Str. 9–14.

¹²⁹ BROWN, 2000. Str. 276–278. ŠUBRT, 2006. Str. 11–14. SCHMITT PANTEL, 1994. Str. 411. VENTURA, 2006. Str. 144.

¹³⁰ biblické citáty eviduji, přebírám jejich určení z edic a online zdrojů a prověřuji to, vzhledem k množství pramenů, pouze v relevantních případech.

Furia byla také jednou z Jeronýmových přítelkyň během jeho pobytu v Římě. Když ovdověla, rozhodla se již znovu nevdát, a tak se obrátila pro radu k Jeronýmovi, který již nějakou dobu pobýval v Beltémě.¹³¹

V úvodu Jeroným nadšeně píše, jak se šťastný, že se Furia rozhodla zůstat vdovou. Dodává však, že je to tradicí jejich rodu, proto by spíše byla zatracována, kdyby tento zvyk nedodržela. Zmíněny jsou i Paula, Blesilla a Eustochium.

Jeroným píše, že se Furia již určitě přesvědčila o strastech manželství a že již není důvod, proč by to měla zakoušet znovu. Pokud se bojí, že by vymřel její rod, neměla by se spoléhat na další manželství. Ani potomstvo nepřináší nějaké obrovské radosti. Svůj majetek, své dědictví ať raději odevzdá Kristu. Furia se nemá obávat odporu rodiny, protože ona není jejich majetkem. Patří přeci tomu, pro koho se narodila.

Vyvarovat se má Furia pochybným ženám, jako jsou chůvy a pěstounky. Ty by jí totiž chtěly přesvědčit, aby si užívala světských radostí, jídla, pití a milování, stejně tak, aby ještě rodila děti. Služebnictvo bude také nespokojené, protože správná vdova má být šetrná, takže i sloužící přijdou zkrátka. Ti často správné křesťany pomlouvají a zpívají o nich nelichotivé písně. Služebnictvo, ale nakonec ani Furiin otec, nemyslí na její dobro. Možná, že jí otec miluje, ale nezná pravou lásku. Proto má Furia hledat vzor v její matce. Zde Jeroným poukazuje na jeho ideál, že má mít žena bledé tváře kvůli častým postům, skromné oblečení a věnovat se dobročinnosti. „*Imitare potius – crebro enim id ipsum repetam – sanctam matrem tuam, cuius ego quotiens recordor, venit in mentem ardor eius in Christum, pallor ex ieiuniis, elemosyna in pauperes, obsequium in servos dei, humilitas et cordis et vestinum atque in cunctis sermo moderatus*“.¹³² Furiin otec by měl spíše litovat, že ona přišla zbytečně o své panenství. Manželství již skončilo, tak má Furia začít žít ctnostně alespoň teď.

Lícidla užívat Furia nemá, protože jsou dobrá pouze k upoutání pozornosti mladíků. Jen nestoudná mysl se líčí. Správná vdova nepotřebuje vnější krásu, protože potřebuje pouze vytrvalost v oddanosti Bohu. Protože vdova si stále pamatuje radosti a rozkoše, je pro ni těžké se jim bránit. Oblékat se má vdova tak, jak mluví, takže skromný šat by měl být samozřejmostí. Jíst a pít má Furia poskromnu, protože v mladých dívkách vzbuzuje vášně. Chtíč totiž roste jako jediný uvnitř těla, proto je těžší se ho zbavit. Proto je potřeba mít se stále na pozoru. Jíst by měla chladné pokrmy, protože se tvrdí, že tento žár tlumí. Je vhodné ze svého jídelníčku

¹³¹ ŠUBRT, 2006. Str. 186.

¹³² JERONÝM. Furií o zachování vdovství. Ed: ŠUBRT, 2006. Str. 192.

vynechat i maso a luštěniny. Pít má pouze vodu, dokud neuplynou její mladá léta. Víno je povolené jen při zdravotních problémech. Ohledně četnosti jídla Jeroným doporučuje jíst střídavě neustále. Protože když by se držel několikadenní půst a pak se člověk najedl dosyta, nic by si nepomohl. Po jídle se má Furia modlit a číst Písmo.¹³³

Své bohatství má Furia rozdat potřebným. „*Nahého oblékni, hladového nasyt', nemocného navštěvuj*“.¹³⁴ Vždy, když dá chudákovi almužnu, dává totiž almužnu Bohu. Jako vdova se nemusí bát nouze, proto ať za své peníze vykupuje křesťanské panny z otroctví a ujímá se jiných vdov.

Ohledně společnosti, kterou má kolem sebe Furia udržovat, má Jeroným jasné pokyny. Nemá se zdržovat ve společnosti mladých mužů, zpěváků, básníků, kytristek a harfenic. Tyto umělce má hnát ze svého prahu pryč. Ona sama nemá příliš často chodit na veřejnost a už vůbec se nemá promenádovat v nosítkách. Má se radši zdržovat ve společnosti panen a vdov. Pokud je zapotřebí mluvit s mužem, ať je to vždy se svědkem. Rozmluvy mají být vždy odrazem cudné mysli. Potěšením má být Furii modlitba a půst zábavou.

Jeroným také varuje před přemýšlením nad druhým manželstvím. Ženy často hledají výmluvy a svůj chtíč shazují na drzé služebnictvo či na mizící peníze. Ve skutečnosti je ale vede jen chtíč. Kdo by obětoval svou cudnost jako nějaká děvka za peníze od nového manžela? Pokud už žena děti má, proč by toužila po dětech? Pokud děti nemá, nebojí se žena, že druhé manželství bude také bezdětné? Jeroným dále ostře varuje, že i kdyby se narodily nové děti, vzniknou z toho akorát spory. Manžel bude děti jiného nenávidět a žena nebude moct milovat vlastní děti. I pro děti druhého manžela bude ona ztělesněním zla.

Inspiraci pro chování vdovy vidí Jeroným v evangeliu podle Lukáše. „*Žila tu i prorokyně Anna, Dcera Fanuelova, z pokolení Ašerova*.“ Anna totiž znamená „milost“, Fanuel „tvář Boží“ a Ašer „blaženost“ nebo „bohatství“. A tak Anna, která byla vdovou dlouhá léta, téměř nevycházela z chrámu. Jeroným připomíná i vdovu se Sarepty, která nasýtila raději Eliáše, než sebe a své děti, i když se bála vlastní smrti. Bůh jí ale nezapomněl odměnit. Připomínána je zde i Judita, o které jsem se zmiňovala výše. Oproti Ambrožovi však Jeroným uvádí, že Debora nepatřila mezi vdovy, i když je dobré jí vdovám připomínat. I v Noemi by měla Furia vidět příklad. Ten však může hledat i přímo ve městě Římě, ve vdově Marcelle.

¹³³ Tamtéž. Str. 195–201.

¹³⁴ Iz 58,6–11.

Spis Jeroným ukončuje tvrzením, že ve spise „*Adversus Iovinianum*“ dokázal, že apoštol Pavel nedoporučoval druhé manželství, tedy ať na něj Furia ani nepomýšlí. Poslední věta tohoto díla je: „*Měj denně na paměti, že jednou zemřeš, a na druhý sňatek už nikdy nepomyslíš.*“¹³⁵

Augustin

Podíváme-li se na pojetí ženy u Augustina, autor sleduje všechny tři fáze, které jsem si vytyčila v této práci. Je tím pádem jeho pohled vlastně nejkomplexnější ze všech sledovaných autorů. Augustin se vyjádřil postupně ke všem stavům, ke vdovství naposledy, v roce 414. Je zajímavé si povšimnout, že zatímco o manželství a vdovství píše jako „o dobru“, panenství nazývá „o svatosti“. Vdovství zaujímá v Augustinově pohledu ceněné postavení. Mimo jiné byla vdovou i jedna z nejdůležitějších žen jeho života. Augustinova matka Monika, oddaná křesťanka totiž svého syna vychovala ke křesťanské víře. Dále je doložená korespondence se zasvěcenou vdovou Probou, které psal o významu modlitby. Jeho pohled na „dobrovolné“ vdovství byl pozitivní, podporoval manžele Paulina a Therasii, kteří se rozhodli žít v čistotě spolu. Nicméně ohradil se proti ženě, která si myslela, že když se svým mužem přestane mít sexuální styk, manželství skončilo. Tato žena si oblékla vdovský šat a ujala se svých majetků. Augustin jí napsal dopis, ve kterém jí připomíná svornost a velebný řád rodiny. Jedním z důvodů jeho negativního postoje ale může právě narušení této tradice, ve které je muž hlava rodiny, což by bylo pro Augustina nepřijatelné.¹³⁶

V této práci bude použit spis „*De bono viduitatis*“¹³⁷. Tuto práci vypracoval Augustin na žádost vdovy Juliány. Mimo rad pro ní a pro ostatní ženy, je zde vidět nesouhlas s koncilem v Kartágu, který rozhodl exkomunikovat ženy, které se vdaly i po složení slibu čistoty.¹³⁸ Augustin hned ze začátku připomíná potřebu neustále se učit, proto ať se vdovy učí od Apoštola. Ten totiž říká, že pro svobodné a ovdovělé je lepší zůstat tak, jak jsou, stejně jako on. Pavel často mluví o „pannách a svobodných“ a kdo jiný by podle Augustina měly být ty svobodné ženy než ženy ovdovělé. Proto, tvrdí Augustin, je vdovské dobro srovnáváno s dobrem panenským, pokud je vdova věřící.

Dále je srovnáváno manželství s vdovstvím. I když tělo věrné manželky je také dobré v Kristu, vdovství stojí výše. Není to tak, že by vdova byla něco více než členkou Kristovou, stejně jako manželka, pouze zaujímá lepší místo. Manželství je dar od Boha, proto je nevěra takovým

¹³⁵ JERONÝM, ed: ŠUBRT, 2006. Str. 186–213.

¹³⁶ BENEDIKT XVI, ed. GLASER, 2009. Str. 172. BROWN, 2000. Str. 302. HOŠEK, 2000. Str. 26–28.

¹³⁷ biblické citáty eviduji, přebírám jejich určení z edic a online zdrojů a prověřuji to, vzhledem k množství pramenů, pouze v relevantních případech.

¹³⁸ PANÁKOVÁ, 2011. Str. 47–48.

hříchem. Stejně jako ve spise „*de bono coniugali*“ i zde Augustin připomíná, že pokud manželé souloží za jiným účelem, než je plození dětí, je to hřích jejich, ne manželství. Dalším příkladem Pavlových výroků je „*Žena je vázána zákonem, dokud její muž žije. Pokud její muž zemře, je svobodná; může si vzít, koho chce, ale pouze v Pánu. Osobně si ale myslím, že bude šťastnější, když zůstane, jak je. A mám za to, že i já mám Božího Ducha.*“ Tímto Augustin dokazuje, že druhé manželství není zatracováno, jen není tolik ctnostné, jako když se žena rozhodne po smrti svého muže zůstat vdovou. Stejně tak panenství nezatracuje vdovství. Jen vdovství stojí níže než panenství.¹³⁹

Augustin se v další části spisu obrací na dřívější autory, např. i na Tertuliána, jehož spis je uveden v této práci. Tertulián totiž ve svých pozdějších dílech druhá manželství odsoudil. Augustin ženy nabádá, aby se řídily rozumnými pokyny Pavlovými a nenechaly se ovlivňovat těmito autory. Cizoložství je zlo, ale ta, která složila zákonně manželský slib, nehřeší. Je také opakováno, že zdrželivost není příkazem, jen je lepší než manželství. To ale neznamená, že je manželství zatracováno. Stejně tak, pokud jedna zůstane pannou, je v tom pouze větší dobro než v dobru vdovském. Neznamená to, že druhé je zlé. Když Apoštol mluví o svatosti těla, nezatracuje vdanou, pokud je věrná svému muži. Jen její tělo není tak dokonale svaté, jako tělo panny, proto ta jediná může být svatá v těle i duchu. Proto ať se vdovy naučí, že jejich dobro je uctíváno, protože pod nimi stojí menší dobro. Stejně jako by oči, které jsou pro tělo nesmírně důležité, nebyly nic, kdyby neměly tělo.¹⁴⁰

V kapitole desáté upozorňuje Augustin vdovy, že i když je Ruth méně požehnaná než Anna, protože se vdala dvakrát, nemají si vdovy myslet, že jsou ihned lepší než ona. Zprvče starozákonní ženy se musely vdávat z poslušnosti Bohu, protože to bylo důležité pro šíření Božího lidu a také protože zákony ještě nebyly pevně dané. Proto také muži mohli mít více manželek, ale jedna žena nemohla mít více mužů. Oni totiž nebyli hnáni chtíčem, ale svatou povinností přivést na svět potomky. Proto Ruth, po smrti svého manžela, hledala nového, aby mohla přivést na svět děti. Anna však žádné syny neměla, ale byla požehnaná tím, že byla prorokyní. Proto také věděla, že je pro ni dobré se oddat cudnosti vdovství. Pokud však Ruth věděla, že skrze její tělo vzejde později tělo Ježíšovo, nedovoluje si Augustin tvrdit, že by vdovství Anny bylo lepší než Ruthino druhé manželství.

¹³⁹ AUGUSTINE. On the good of widowhood. Dostupné z: http://www.familiam.org/pcpf/s2magazine/css/0/TESTI%20PATRISTICI/TESTI%20PATRISTICI%20ENG/14_ENG_Saint_Augustine_On_the_good_of_widowhood.pdf Kap. V.

¹⁴⁰ Tamtéž. Kap. VI–VII.

Augustin promlouvá i k těm ženám, které už mají syny. Pro ni je po smrti manžela čas odložit veselí a oddat se abstinenci. Pokud se tato rozhodne znovu se vdát, má mít na paměti, že to není rozhodnutí z ženiny poslušnosti vůči právu, ani z touhy po rodině, ale z její tělesné touhy. Apoštol přeci tvrdil, ať po smrti manžela zůstanou jako on. Ihned ale dodal, že je lepší se vdát, než shořet, protože je lepší, aby tato hříšná touha byla uspokojována v počestném stavu manželském. Také to, že žena děti nemá, není důvod k dalšímu sňatku. V ráji jí po vzkříšení čeká náhrada. Pokud by si Pavel přál, aby se ženy znovu vdávaly kvůli dětem, řekl by „*Jestli nemají syny, nechme je vdát se.*“ On ale řekl, že si přeje, aby zůstaly takové, jako je on sám. Pavel ale ve svém rozumu jinde říká, že „*Já si přeji, aby se mladší vdávaly, rodily děti a byly matkami rodin.*“ Opět, neříká to jako příkaz, ale jako přání. V závěru se tedy dá říct, že podle Pavla je lepší, aby vdovy zůstaly nadále čisté. Pokud to však není v jejich silách, je lepší je nechat vdát se, než aby propadly Satanovi. Manželství totiž dříve bylo povinností zákona, ale dnes je to lék proti slabosti, která je lidskou přirozeností. Krása manželství je v rození dětí, které vznikly z čestného svazku.¹⁴¹

V kapitole 12 se Augustin zamýšlí nad změnami ve třech stavech ženy. Manželství není zatracené, ale panenství a vdovství jsou větší dary. Proto také, pokud by panna či manželka složila slib čistoty a hledala by manžela, nedělá dobře. Není ale odsouzeno samo manželství, ale to, že žena porušila slib a upadla od lepšího k méně dobrému. Nelze ani tvrdit, že by tato smilnila, protože by byla nevěrná Kristu. To by pak musely být smilnicemi a ty, které se rozhodly pro dobrovolné vdovství ještě za života manžela. Pokud se žena stane manželkou Kristovou, je její manželem v duchovním smyslu, nikoli ve smyslu tělesném. Proto Augustin nechce tvrdit, že ty, které odpadly od vyššího poslání jsou smilnicemi, ale myslí si, že jejich hřích je mnohem horší než smilstvo. Už jen to, že někdo, kdo je v Kristu, podvede svého manžela je hrozné. A co teprve když by podvedl samotného Krista? Proto je tak důležité, aby zasvěcené vdovy pohrdaly radostmi života a především, aby zachovaly svůj slib, protože to, co dříve bylo zákonné, již není pro ně dovolené.

Muži se prý často ptají na třetí či čtvrtá manželství. Tady chce Augustin odpovědět striktně, tedy že neztrácuje žádná manželství. Neopovazuje se ani zostuzovat manželství několikanásobná. Není totiž známý důvod, proč by třetí manželství bylo horší než manželství druhé. Apoštol přeci řekl, že manželka je vázaná, dokud žije její manžel a po jeho smrti je volná. Potom ať si vezme, koho si přeje, ale v Pánu. Lze použít i příklad ženy, která se vdala za sedm bratrů. Či bude manželkou po vzkříšení? Přeci ničí. Po vzkříšení není nikdo manželem nebo

¹⁴¹ Tamtéž. Kap. XI.

manželkou, ale stojí na rovní andělům. Proto nemůže Augustin zatracovat žádnou ženu, která měla několik manželů. Je ale více požehnaná ta, která měla jen jednoho muže a po jeho smrti se rozhodla pro zachování čistoty.

Nabízí se i otázka, která vdova bude upřednostňovaná. Jestli ta, která žila se svým mužem dlouhý čas, porodila syny a po manželově smrti se rozhodla stát se zasvěcenou vdovou. Nebo ta, která jako mladá ztratila během dvou let dva manžele, byla bezdětná a po smrti druhého muže zůstala vdovou na dlouhá léta. Ten, který by tvrdil, že by se vdovy měly poměřovat podle počtu manželů, ať se zamyslí. Proč by se vdovy měly měřit podle dokonalosti těla, než podle dokonalosti duše? Vždyť u Anny chválíme především to, že byla vdovou po takovou dobu a že i během manželství žila sedm let v sexuální abstinenci. Zkrátka, pokud žena měla jen jednoho muže, byla vdovou dlouhou dobu, dodržovala pusty, modlitby a piety, lze ji chválit, stejně jako Annu. Pokud má ještě žena syny, které Anna neměla, má je horlivě učit víře, především jejím vlastním příkladem.¹⁴²

Vdovy by si měly uvědomit, že jejich stav je lepším nad manželství ne proto, že manželství je zatracováno, ale protože je menší dobro. Manželka je stále výše postavená než pohanská panna, protože jde především o víru, a ne panenství jako takové. Stejně tak je ale panenství křesťanské lepší než vdovství. Pokud by žena hledala ještě další oporu pro tuto záležitost, má se obrátit na díla „*De bono coniugali*“ a „*De sancta virginitate*“.

Následující část spisu pokračuje Augustinovým napomenutím. Vdovy by neměly zapomínat, že jejich zdrženlivost je především darem od Boha. Augustin potom nabádá Juliánu, aby se snažila, aby její dcera zůstala pannou. Když se vrací zpět k Bohu cituje „*My jsme nepřijali ducha světa, ale Ducha, který je z Boha, abychom poznali, co vše nám Duch daroval.*“. Proto mnozí, kteří neví, že mají mnoho darů od Boha, upadají do marnosti. Vdovy však mají tyto dary přijímat a děkovat za ně Bohu.

Mezi připomínání zahrnuje Augustin i nutnost častých modliteb. V modlitbě, mimo jiné, prosí vdovy, aby nebyly vydány pokušení. Protože nikdo by nebyl v čistotě, kdyby mu čistota nebyla dána. Moudrost je v tom, vědět, kdo nám tento dar dal. Proto nás Bůh vyzývá, abychom byli čistí, i moudří, protože jinak bychom nebyli spravedliví a dokonalí. Moudrosti se ostatně Augustin také věnuje. Ta má vdově především pomoci udržet si svou čistotu.

Augustin se nadále obrací Juliáně. Nabádá ji, aby, pokud ještě nesložila slib čistoty, tak učinila a pokud ano, ať se drží svého slibu. Poté se obrací k ostatním ženám, kterým připomíná

¹⁴² Tamtéž. Kap. XVI–XIX.

Apoštolův výrok „*Ta, která je svobodná, myslí na Boha, aby byla svatá v těle i na duchu, ale ta, která je vdaná, se stará o věci světské, jak uspokojit svého manžela.*“ Každá, která se snaží více a více zalíbit Bohu, je o to více požehnaná. Čím více ale žena myslí na věci pozemské, tím méně se mu zamlouvá. Proto ať za ním oddané vdovy a panny spěchají, protože pak budou milovány svým Manželem. Dále Augustin pokračuje poněkud osobnějším rázem, kde např. velebí panenství Juliániny dcery.

Vdovy mají hledat potěšení ve věcech duchovních a radosti světské mají opustit. Mají se věnovat čtení, modlitbám, žalmům, dobrým myšlenkám, charitativní činnosti, očekávání příchodu dobrého světa, a především mají děkovat Bohu. Posty a bdění, pokud nenarušují zdraví, jsou také doporučovány. Svá jmění, které si žena přinesla z manželství, je nejlepší využít pro ty, které pomoc potřebují. Vdovy by měly být pozorné i při konverzacích, aby nepůsobily povýšeně. Pomlouvání těch, kteří nenávidí je nevhodné. „*Vdova, která žije v potěšeních, je mrtvá.*“.

Spis Augustin ukončuje pobídkou k vytrvalosti, která bude jistě zapotřebí. Juliána se nemá nechat zlákat radostmi života spíše má ostatní nabádat, aby se rozhodli být jako ona. I když se jí budou tázat „*A jak bude pokračovat lidský národ, pokud budou všichni v čistotě?*“ Ona je přeci větším dobrem. Ne, že by manželství nebylo dobré, ale čistota je lepší.¹⁴³

¹⁴³ AUGUSTINE. On the good of widowhood.

Závěr

Pohled na ženu v raném křesťanství byl značně komplikovaný. Ježíš považoval ženy za rovné mužům a stejně tak se k nim i choval. Doba, ve které však církevní otcové žili, byla obrovskou měrou ovlivněna antickou patriarchální tradicí, ve které žena měla jediný úděl – rodit děti. Tito mužové se snažili mezi těmito dvěma pohledy balancovat, nicméně zdá se, že nakonec vždy zvítězil pohled antický. Sami autoři však nezaujímají společný, pevně daný názor a mezi jejich pohledy na ženy se vyskytují značné rozdíly. Velké polemiky se vedly především nad panenstvím a manželstvím.

Ve využitých spisech jsem hledala i to, jestli na sebe autoři navzájem odkazují, nebo zda se ze spisů dá poznat, že o pracích ostatních věděli. Z mých zjištění se dá říct, že určitě ano. Např. Augustin ve svém spise „*De bono viduitatis*“ přímo zmiňuje Tertuliána. Dále pak víme, že Augustin sepsal svá předchozí díla „*De bono coniugali*“ a „*De sancta virginitate*“ v reakci na Jeronýmovy a Jovinianovy spisy o panenství a manželství. Jinak ale přímo ve svých pracích na ostatní autory neodkazuje.

Panenství zaujímalo v pohledech všech zmiňovaných autorů významné, takřka svaté postavení. Důvodů k zachování panenství existovalo několik, např. Cyprián zastával názor, že čisté tělo je jakýsi obranný val proti vnějšímu zlu, zatímco Ambrož je prosazoval kvůli trvalému panenství panny Marie. Z raně křesťanského pohledu je panenství, jak tělesné, zároveň ale i duchovní, skutečným ideálem. V tomto se shodují všichni zde zmiňovaní otcové, ale každý z nich jej do reality prosazuje jinak. Např. Jeroným je staví nade vše pozemské a ideálně by se na asketickou cestu měl vydat každý. Nicméně si uvědomuje, že tento úděl zvládne málokdo, proto připouští manželství jako jakýsi ústupek této slabosti. Manželství považuje za dobré jen kvůli rození panen a paniců. Sex není přirozený, protože Adam a Eva byli v ráji čistí. Oproti tomu např. Augustin staví nad panenství mučednictví. Panenství sice uznává jako nejvyšší ze všech tří životních stavů, ale zároveň zdůrazňuje, že manželství je také dobré a není hříchem. V raném křesťanství se panny zasvěcovaly v obřadu, podobném uzavírání sňatku. Tyto ženy pak byly součástí církve.

Ohledně každodennosti v životě těchto panen se všichni autoři shodují. Ve svých spisech všichni prikazují pannám, aby nebyly pyšné. Panna musí být pokorná, disciplinovaná, často se modlit, neměla by příliš často vycházet z domu, měla by se vyvarovat pití vína a jíst jen poskrovnu. Oblečení má kopírovat jejich skromnost, proto se panny nemají oblékat nikterak honosně a ani se nemají líčit, či česat vlasy. Svá bohatství mají využívat, jako správné křesťanky, k charitě. Jedinou věcí, o co se mají panny starat, je, jak by potěšily Boha a Krista.

Instituce manželství v raném křesťanství prošla značnou krizí. V této době se totiž začaly objevovat myšlenky, že sex, i když manželský, je hříchem. Tento názor se ještě nikdy dříve v historii neobjevil. „Vinu“ za to nese asketismus, který tvrdil, že panenskost těla je ideálem. Asi největším, zde zmiňovaným odpůrcem manželství byl Jeroným. Ten proti této instituci nejvíce otevřeně vystupuje ve spise *Adversus Iovinianum*, kde dochází k závěru, že manželství je jen tolerované zlo, kvůli slabosti křesťanů. Jeho myšlenky ale byly nakonec většinou církevní obce odsouzeny. Ostatní autoři se dobra manželství zastávají, vidí v něm Boží vůli, a i když neopomínají připomínat, že panenství je lepší, manželství berou jako dobré. Augustin v opozici proti Jeronýmovi sepsal dílo *De bono coniugali*, kde se manželství jednoznačně zastává. V tomto spise považuje Augustin manželský sex za zákonný, pokud manželé souloží za účelem zplodit děti. Pokud manželé ale souloží jen pro své potěšení, je to hřích, ovšem jejich a manželství za to nenese vinu. Manželka má mít takřka stejné vlastnosti, jako panna. Svého muže nemá lákat svou vnější, ale vnitřní krásou.

Autoři se také zamýšlejí nad možností druhého manželství po smrti partnera. Jeroným toto přirovnává ke smilstvu, protože nevidí přílišný rozdíl mezi prostitutkou a manželkou, která se vícekrát vdala. Naopak, ve zde použitých spisech, Tertulián a Augustin druhá manželství neztracují. Podle nich není žádný Boží zákon, který by potvrzoval manželství i po smrti. Proto druhá manželství povolují, i když neopomínají dodat, že zůstat vdovou je vždy lepší volbou. Toto téma zasahuje i do poslední kapitoly této práce, věnované vdovám. Ve spisech o vdovách se autoři občas opakují. Augustin stále zastává střední cestu, že druhé manželství není hříchem, ale ženám doporučuje, aby si vdovství zachovaly. V úvahu bere i rozdíly mezi jednotlivými ženami. Pokud žena ovdoví v pokročilém věku, je nemístné se znovu vdávat. Pokud se ale vdovou stane mladá žena, je pro ni spíše lepší se znovu provdat, než aby vlivem žáru svého mládí upadla do hříchu. Všichni autoři vyvrací stejné argumenty pro druhá manželství, jako je např. touha po dětech, či strach z chudoby. Jeroným, který má obecně negativní postoj téměř k jakémukoli manželství, druhá manželství poměrně dost zavrhuje a nabádá Furii, které spis adresoval, aby na druhé manželství ani nemyslela. Všichni autoři vyvrací stejné argumenty pro druhá manželství, jako je např. touha po dětech, či strach z chudoby.

Vdovy měly v raném křesťanství podobné postavení jako panny. Vdovy se také zasvěcovaly v církvi. Obecně měly vdovy, i ty nezasevěčené, u křesťanů velký respekt, což byla tradice převzatá z židovství. Ohledně vdov se všichni zde využití autoři, shodují. Vdovy si zaslouží úctu, podobně jako panny, ale stále stojí o něco níže, protože již svou tělesnou čistotu ztratily. Vdovy mají pamatovat na všechny příkladné starozákonní vdovy a snažit se je napodobit.

Ideální vdovou byla ta žena, která většinu svého času věnovala modlitbám a pietě, oblékala pouze jednoduchý vdovský šat a z vnějšku se přespříliš neupravovala. Vdova má svůj čas trávit doma, nebo v chrámě, jinak by neměla příliš vycházet ven. Zdržet se má od konverzací a veselíc. Velkou ctností, která se od vdov vyžadovala, byla pohostinnost a charitativní činnost byla brána jako samozřejmost.

Když se pokusím shrnout celkový pohled církevních otců na ženy, lze dojít k poměrně jednoduchému závěru. Církevní otcové očekávali od křesťanských žen pokoru, zbožnost, poslušnost a charitu. Obecně byl pohled křesťanů na ženy rozdělen stejně jako v naší práci, existovala pro ně panna, manželka a následně vdova. Panna zaujímal nejvyšší příčky, následovala vdova a až jako třetí stála manželka. Toto řazení určovaly myšlenky hříchu v sexu, které hýbaly celým zkoumaným obdobím. Jovinián, který tvrdil, že manželství je stejně tak dobré jako panenství, byl odsouzen jako heretik. Myslím si, že kdyby nehrozil odpor většiny společnosti, spousta autorů té doby by manželství otevřeně odsoudila.

V žádném zde zkoumaném spise se nemluví o jakémkoli vlivu žen v církvi. Např. vdovy měly v počátcích církve poměrně slušné/dobré postavení, mohly i křtít, nicméně posléze jim byly tyto pravomoci odebrány. Pannám se projevovala značná úcta, Církevní otcové je ale napomínali, aby nebyly pyšné a příliš sebevědomé. Údělem křesťanských žen mělo být místo někde vzadu, v tichosti, věnující se modlitbám. Ženy se neměly zdobit, to je mělo oddělit od žen pohanských. Krásu měly hledat ve svém nitru, a především měly myslet na to, aby se zalíbily Bohu.

Ve spisech, které byly využity pro tuto práci, autoři místy oslovují i muže. Například v textech o panenství je často zmiňováno i panictví mužské, nicméně záměrně toto nezmiňuji, protože tato práce je zaměřena na ženy, nikoli na muže.

Ráda bych zde zmínila něco o průběhu psaní této práce. Doba, na kterou jsem se zaměřila, je značně patriarchální, hlavní slovo měli vždy muži. Nabízí se ale i otázka, zda toto nastavení nepokračuje i do dnešní doby. Když jsem totiž pročítala knihy, věnující se ranému křesťanství a v nich i církevním otcům a jejich spisům, nemohla jsem si nevšimnout, že díla, věnující se ženám, jsou většinou odbytá jen jednou větou, nebo nejsou zmiňovaná vůbec. To by bylo pochopitelné u církevních otců, pro které byla ženská otázka spíše okrajovou záležitostí. Sem můžeme zařadit Augustina nebo Cypriána. Nicméně např. v Jeronýmově životě hrály ženy značnou roli a asketismus, který zastával, prosazoval především u žen.

Téma raného křesťanství a spisů církevních otců nebylo zvoleno samoučelně. Pohledy těchto mužů na ženy ovlivnily pohled na ně do dalších staletí, možná i tisíciletí. Do středověku se dochoval názor, že ženské životní fáze mají svou vlastní hierarchii, tedy že první je panenství, dále vdovství a nakonec manželství. Ve 13.–15. století se křesťanské ženy ze středních a vyšších vrstev oddávají asketismu, opečovávají svou cudnost, uzavírají mystické sňatky s Kristem, nebo jsou počestnými manželkami. Rozdílem je však to, že společenství žen, v té době již klášterní, nebyla ovládána ženami, ale muži. Zůstal ale model pozdně antické svěťice, podporovatelky raně křesťanských myslitelů, jako byli např. Augustin a Jeroným. Pokud žena ovdověla, nejuznávanější „řešení“ její situace bylo zachování tzv. „věrného vdovství“, kdy se žena již znovu nevdala a rozhodla se pro život v sexuální abstinenci. Lze tedy říct, že přinejmenším celý středověk byl názory církevních otců značně ovlivněn.¹⁴⁴

¹⁴⁴ ČADKOVÁ, Kateřina, LENDEROVÁ, Milena a STRÁNÍKOVÁ, Jana edd. Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie. 1. vydání. Pardubice : Univerzita Pardubice, 2006. ISBN 80-7194-920-5. Str. 115–12, 228.

Zdroje

Primární prameny

AMBROSE. De Viduis Liber Unus. Dostupné z:

[https://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/03390397,_Ambrosius,_De_Viduis_Liber_Unus_\[Schaff\],_EN.pdf](https://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/03390397,_Ambrosius,_De_Viduis_Liber_Unus_[Schaff],_EN.pdf)

AMBROŽ. Tři knihy o pannách. In: ZVĚŘINA, Josef. Sv. AMBROŽ. O pannách. 1. vydání. Olomouc: Dominikánská edice krystal, 1948.

AUGUSTIN. O dobru manželském. In: HOŠEK, Radislav. Aurelius Augustinus. Říman • člověk • světec. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2000. ISBN 80-7021-266-7.

AUGUSTINE. On the good of widowhood. Dostupné z:

http://www.familiam.org/pcpf/s2magazine/css/0/TESTI%20PATRISTICI/TESTI%20PATRISTICI%20ENG/14_ENG_Saint_Augustine_On_the_good_of_widowhood.pdf

AURELIUS AUGUSTINUS. De sancta virginitate. In: CHADWICK, Henry ed. Augustine. De bono coniguali; De sancta virginitate. 1. vydání. New York: Oxford University Press Inc., 2001. ISBN 0-19-826995-1. Dostupné z:

https://books.google.cz/books?id=5CWQDwAAQBAJ&pg=PA65&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false.

CYPRIÁN. O panenství. In: CÍSAŘOVÁ, Marcela. Ordo virginum – textobraní I. Dostupné z:

<http://www.fatym.com/taf/knihy/textob01.htm#panen>

CYPRIANUS CARTHAGINENSIS. On the Dress of Virgins. Dostupné z:

[https://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/02000258,_Cyprianus_Carthaginensis,_Liber_de_Habitu_Virginum_\[Schaff\],_EN.pdf](https://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/02000258,_Cyprianus_Carthaginensis,_Liber_de_Habitu_Virginum_[Schaff],_EN.pdf)

HYERONIMUS. Against Jovinianus. Book 1. Dostupné z:

[https://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/03470420,_Hieronymus,_Adversus_Jovinianum_Libri_Duo_\[Schaff\],_EN.pdf](https://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/03470420,_Hieronymus,_Adversus_Jovinianum_Libri_Duo_[Schaff],_EN.pdf)

JEROME. Against Jovinianus. Book 1. In: HUNTER, David G. ed. Marriage and Sexuality in Early Christianity. 1. vydání. Minneapolis: 1517 Media, 2018.. Dostupné z:

<https://www.pdfdrive.com/marriage-and-sexuality-in-early-christianity-ad-fontes-early-christian-sources-e158558632.html>

JERONÝM. Eustochium o panenství. In: ŠUBRT, Jiří. JERONÝM. Výbor z dopisů. 1. vydání. Praha: Oikoymenh, 2006. ISBN 80-7298-156-0.

JERONÝM. Furii o zachování vdovství. In: ŠUBRT, Jiří. JERONÝM. Výbor z dopisů. 1. vydání. Praha: Oikoymenh, 2006. ISBN 80-7298-156-0.

TERTULLIAN. Ad uxorem. Dostupné z: https://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0160-0220,_Tertullianus,_Ad_Uxorem_%5bSchaff%5d,_EN.pdf

TERTULLIAN. Ad uxorem. In: HUNTER, David G. ed. Marriage and Sexuality in Early Christianity. 1. vydání. Minneapolis: 1517 Media, 2018. Dostupné z: <https://www.pdfdrive.com/marriage-and-sexuality-in-early-christianity-ad-fontes-early-christian-sources-e158558632.html>

Sekundární literatura

BENEDIKT XVI. Otcové církve. Od Klementa Římského po Augustina. 1: vydání. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2009. ISBN 978-80-7195-263-3.

BROWN, Peter. Tělo a společnost. Muži, ženy a sexuální odříkání v raném křesťanství. 1. vydání. Brno: Tisk Sýkora, 2000. ISBN 80-85959-72-0.

BURIAN, Jan. Římské impérium. Vrchol a proměny antické civilizace. 1. vydání. Praha: Nakladatelství Svoboda-Libertas, 1994. ISBN 80-205-0391-9

ČADKOVÁ, Kateřina, LENDEROVÁ, Milena a STRÁNÍKOVÁ, Jana edd. Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie. 1. vydání. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006. ISBN 80-7194-920-5.

DICKOVÁ, Michaela. Judaismus-tradice a zvyky – životní běh. Plzeň, 2014. Diplomová práce. Západočeská univerzita v Plzni.

FOLETTI, Ivan. Ženy u oltáře. Nikdy?. 1. vydání. Brno: B&P Publishing, 2018. ISBN 978-80-7485-175-9

GROH, Vladimír. Život v starém Římě. 1. vydání. Praha: Jednota českých filologů, 1939.

HAZLETT, Ian (ed). Rané křesťanství. Počátky a vývoj církve do roku 600. 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2009. ISBN 978-80-7325-159-8.

HORKÁ, Jana. Křesťanství v římském impériu – od pronásledování ke státnímu náboženství. Plzeň, 2013. Diplomová práce. Západočeská univerzita v Plzni.

HOŠEK, Radislav. Aurelius Augustinus. Říman • člověk • světec. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2000. ISBN 80-7021-266-7.

JELÍNKOVÁ, Klára. Právní postavení ženy v římském právu. Brno, 2009. Diplomová práce. Masarykova univerzita.

KAMRÁDKOVÁ, Petra. Římská matrona a její úloha v rodině a ve společnosti. Brno, 2008. Bakalářská diplomová práce. Masarykova univerzita.

KOSTKA NEUMANN, Stanislav. Dějiny ženy. Žena starověká. 1. vydání. Praha: Melantrich A.S., 1932.

KŘEVÁLKOVÁ, Simona. Ženský svět v řecko-římském helénistickém období. Praha, 2019. Bakalářská práce. Univerzita Karlova.

LANE, Tony. Dějiny křesťanského myšlení. 1. vydání. Praha: Návarat domů, 1999. ISBN. 80-85495-47-3.

PANÁKOVÁ, Alenka. Spiritualita křesťanské vdovy ve vybraných obdobích církve. Olomouc, 2011. Diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci.

SÁLOVÁ, Jana. Postavení ženy v judaismu. Praha, 2009. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze.

SCHMITT PANTEL, Pauline ed.. A History of Women. From Ancient Goddesses to Christian Saints. United states of America: Harvard University Press, 1994. ISBN 0-674-40369-X.

STRAŇÁKOVÁ, Eva. Dějiny kultury židovského národa. Brno, 2009. Bakalářská práce. Masarykova univerzita.

ŠTAUBEROVÁ, Karolína. Augustinova nauka o manželství ve spisu *De bono coniugali*. Praha. 2019. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze.

ŠUBRT, Jiří. JERONÝM. Výbor z dopisů. 1. vydání. Praha: Oikoymenh, 2006. ISBN 80-7298-156-0.

ŠUSTA, Josef. Dějepisectví. jeho vývoj v oblasti vzdělanosti západní ve středověku a době nové. 1. vydání. Praha: Historický klub, 1933.

VENTURA, Václav. Spiritualita křesťanského mnišství. Od Prapočátků po svatého Jana Zlatoústého. 1. vydání. Praha: Benediktinské arciepatství sv.Vojtěcha a sv. Markéty, 2006. ISBN 80-86882-03-9.

VOUGA, François. Dějiny raného křesťanství. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 1997. ISBN 80-7021-231-4.

Internetové zdroje

CASTELLI, Elizabeth. Virginité and Its Meaning for Women's Sexuality in Early Christianity. *Journal of Feminist Studies in Religion*, vol. 2, no. 1, 1986, pp. 61–88. JSTOR. Dostupné z: www.jstor.org/stable/25002030.

CLIFFORD FREND, William. St. Cyprian. Christian theologian and bishop . Glasgow: Encyclopædia Britannica, Inc. Dostupné z: <https://www.britannica.com/biography/Saint-Cyprian-Christian-bishop>.

COONTZ, Stephanie. Marriage, a history. From obedience to intimacy or how love conquered marriage.1. vydání. New York: Viking, 2005. eISBN : 978-1-101-11825-2. Dostupné z: <https://www.pdfdrive.com/marriage-a-history-from-obedience-to-intimacy-or-how-love-conquered-marriage-e195760727.html>.

DANIEL-HUGHES. Carly. We Are Called to Monogamy. Marriage, Virginité, and the Resurrection of the Fleshly Body in Tertullian of Carthage. *Coming Back to Life*. Montreal: McGill University Library and archives, 2017, str. 239–265. ISBN 978-1-77096-222-4 . Dostupné z: <https://comingbacktolife.mcgill.ca/>.

HUNTER, David G. ed. Marriage and Sexuality in Early Christianity. 1. vydání. . Minneapolis: 1517 Media, 2018.. Dostupné z: <https://www.pdfdrive.com/marriage-and-sexuality-in-early-christianity-ad-fontes-early-christian-sources-e158558632.html>

KITTELL-QUELLER, Emily. Widows and the Univira in Ancient Rome. 16.4.2014 Dostupné z: <http://emilykq.weebly.com/blog/widows-and-the-univira-in-ancient-rome#>

Oficiální stránky zasvěcených panen brněnské diecéze. Historie. Brno. Posl. Úprava 2011. Dostupné z: <http://ov.biskupstvi.cz/index.php?page=historie> .

REES, Elizabeth. Christian Widowhood. *New Blackfriars*, vol. 76, no. 896, 1995, JSTOR. Dostupné z: www.jstor.org/stable/43249770 .

ROŠKOVÁ, Daniela. Povolania žien v Rímskej ríši. Epigrafické pramene z mesta Rím (1. storočie pred Kr. – 2. storočie). *Cultural History / Kultúrne Dejiny / Kulturgeschichte* [online], 2020, Str. 65-104. ISSN 13382209.

WILKEN, Robert L. Tertullian. Christian theologian. Virginia: Encyclopædia Britannica, Inc. Dostupné z: <https://www.britannica.com/biography/Tertullian>

